

ישראל בוחרת: הדרך אל הבחירות לאספה המכוננת

מאיר חזן

מועצת הממשלה הזמנית של כל מדינה תקיים, לא יאוחר משני חודשים אחר הסתלקותם של הכוחות המזוינים של המעצמה המנדטורית, בחירות לאספה מכוננת, שייערכו על יסודות דמוקרטיים (החלטה 181 של עצרת האו"ם, 29.11.1947).¹

מדינת ישראל נוסדה באופן רבולוציוני, בלי בחירות ובלי דמוקרטיה, ואחרת אי אפשר היה, והיה חשוב יותר להקים את המדינה מאשר לדקדק בהלכות הרמוקרטיה'. כך תיאר דוד בן-גוריון, ערב הבחירות לאספה המכוננת שהתקיימו ב-25 בינואר 1949, את המציאות החוקית ששררה בארץ זה למעלה משנה. 'ידענו', הוסיף בן-גוריון, שזהו 'סידור זמני. ובהגיע ההזדמנות הראשונה יימסר הכוח שנטלה לעצמה הממשלה והמועצה הזמנית, לעם שיבחר בבחירות דמוקרטיות את נציגיו ואלה יקבעו יסודותיה החוקיים של המדינה'.²

המעשה המהפכני העיקרי שאירע ב-1948 היה ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי. בהכרזה נכתב, ביזמתו של בן-גוריון, כי 'אספה מכוננת נבחרת' תחל לפעול לא יאוחר מ-1 באוקטובר.³ המועד לא היה שרירותי. הוא נבע מהחלטה 181 של עצרת האו"ם, שהתקבלה ב-29 בנובמבר 1947. בהחלטה נקבע כי ארץ-ישראל תחולק לשתי מדינות עצמאיות, ערבית ויהודית, שיהיה ביניהן איחוד כלכלי ומשטר בין-לאומי מיוחד לעיר ירושלים. באשר ללוח הזמנים נאמר כי לאחר השלמת פינוי הצבא

- 1 החלטת האומות המאוחדות על הקמת המדינה העברית, תל אביב תש"ח, עמ' 7.
- 2 ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 13.1.1949, מועצת העם: מועצת המדינה הזמנית, עמ' 10. כפי שהעיר אורי ידן, מנהל מחלקת החקיקה במשרד המשפטים, בהקמת המוסדות של 'מנהלת העם' ו'מועצת העם', שהיו ל'ממשלה הזמנית' ו'למועצת המדינה הזמנית', לא היה כשלעצמו משום אקט רבולוציוני, אלא היה זה תהליך הדרגתי, אבולוציוני ורצוף שנבע ממוסדות התנועה הציונית והיישוב. האקט הרבולוציוני היה בהקמת המדינה, שהפכה את המוסדות הציוניים והיישוביים למוסדות שלטוניים ממלכתיים. ראו אורי ידן, 'חוק המעבר לאסיפה המכוננת, 17.1.1949', אהרון ברק וטנה שפניץ (עורכים), ספר אורי ידן: האיש ופועלו, ירושלים תש"ן, עמ' 79-80.
- 3 יזהר טל, 'הכרזת העצמאות: עיון היסטורי-פרשני', משפט וממשל, ו, 2 (תשס"ג), עמ' 566. על גיבוש תכניה של הכרזת העצמאות ראו גם יורם שחר, 'הטיטות המוקדמות של הכרזת העצמאות', עיוני משפט, כו, 2 (נובמבר 2002), עמ' 523-600.

הבריטי וסיום המנדט, שיתרחשו לא יאוחר מ-1 באוגוסט 1948, יוקמו שתי מדינות ומשטר בין-לאומי, וזאת 'על כל פנים לא יאוחר מה-1 באוקטובר 1948'.⁴ מכאן ומן המוטו למאמר נגזר המועד הראשוני לקיומן של הבחירות לאספה המכוננת. היה זה לא רק מעשה דמוקרטי וצעד מתבקש כחלק מתהליך כינונה של המדינה החדשה, אלא גם נדבך מהותי בתהליך הצטרפותה של ישראל אל חיק המדינות הריבוניות והלגיטימיות במשפחת העמים.

ההקפדה על התאריכים ועל השלבים שקבע האו"ם הייתה בקרב חברים בהנהגת מפא"י בתשעת החודשים הראשונים של 1948 יעד רב ערך בתהליך יצירתה של העצמאות המדינית היהודית ורכיב בהתמודדות כפולה: בזירה הפנים-ישובית, עם גורמים שחתרו לשחוק את מעמדה הפוליטי של מפא"י, ובזירה הבין-לאומית, עם גורמים שחתרו לטרפד את החלטת החלוקה.⁵ בגלל מרכזיותה של מפא"י ומנהיגיה בתהליכי המעבר מיישוב למדינה, אדגיש את נקודת המבט המפלגתית של חבריה בשלל סוגיות שנגעו לבחירות בפרק הזמן שהשתרע משלהי 1947 עד ראשית 1949. הזיקה ההדוקה בין מעמדו המפלגתי של מנהיג לבין מעמדו בהנהגה הפוליטית, שהיא חיונית להבנת עצמתה היחסית של האישיות הפוליטית ולפענוח השפעתה היחסית בחיים הציבוריים, כפי שקבע אבי בראלי,⁶ ניכרת במיוחד בעתות בחירות. הדבר רלוונטי במידה רבה לפרשה ההיסטורית שתוצג להלן.

הטענה העוברת כחוט השני לאורכו של מאמר זה היא כי התהליך הפוליטי שהוביל אל מערכת הבחירות לאספה המכוננת והדפוס שהתנהלה בו מערכת הבחירות היו מפגן עצמה פוליטי ומוסדי מן המעלה הראשונה של מדינת ישראל הצעירה. אין לראות כעניין טבעי ומוכן מאליו את העובדה ההיסטורית שברגע שנוצרו התנאים המנהליים, הטכניים, הביטחוניים והמדיניים שאפשרו זאת, נערכו בישראל בחירות דמוקרטיות על כל סדריהן ודקדוקיהן. ההכנות המוקדמות לגיבוש כללי הבחירות וכן מערכת הבחירות עצמה התקיימו בעיצומה של מלחמה הגוברת ושוככת חליפות, באווירת אי-ודאות קשה, וכשברקען מגוון רגעי פולמוסים פנימיים חריפים. ההכנות והבחירות המוצלחות נבעו מכושר תפקוד מצטבר של התנועה הציונית ושל החברה היישובית, שטיפחו ושימרו מערכת דמוקרטית יעילה, שידעה לטפח בקרבה מידה סבירה של אמון הדדי, של איפוק, של לכידות ושל שימוש מרוסן במאוויים לכוח ולשררה. במישור אחר הייתה זו עדות למידת תוקפה של ההשקפה המתונה בחיים הפוליטיים, שבאה לידי ביטוי בחיים היישוביים והציוניים בשלל הקשרים, שיש הנוטים בדין לקשור אותה אל מרכזיותו

4 החלטת האומות המאוחדות (לעיל, הערה 1), עמ' 4-5.

5 ראו למשל דברי אליהו דובקין בפתח ישיבת מרכז מפא"י, שדנה בהיערכות המפלגה והיישוב לקראת העצמאות, ישיבת מרכז מפא"י, 6.3.1948, אמ"ע.

6 אבי בראלי, 'פוליטיקה מפלגתית ופוליטיקה של ממשל: הנהגת מפא"י במעבר מיישוב למדינה', ישראל, 5 (2004), עמ' 31-62.

של חיים ויצמן בעידן שקדם לשנת 1948. אף הממד המתון בעיצוב פניה של הציונות הפוליטית, התנועה המנצחת בהווייה היהודית, נתגלה במלוא הדרו בהקשרה של הדרך אל הבחירות לאספה המכוננת.⁷

המחקר ההיסטורי בנושא מערכות הבחירות למוסדות שונים בעלי אופי פרלמנטרי – הקונגרס הציוני, 'אספת הנבחרים', האספה המכוננת והכנסת – שפעלו בתנועה הציונית, ביישוב ובמדינת ישראל הוא חלקי למדי. על אף מרכזיות ההכרעות בבחירות ותשומת הלב העונתית המוענקת לאירוע בעת התרחשותו, הרי שקשה לאתר בדיסציפלינה ההיסטורית של המחקר האקדמי דיונים סדורים על מערכות הבחירות בתקופת היישוב ובתקופת המדינה. כך גם המצב כאשר לבחירות לאספה המכוננת, לבד ממבט-העל של זאב צחור והדיון על תנועת ה'חרות' של יחיעם ויץ. להערכת צחור, ממערכות הבחירות בימי היישוב לכאורה לא היה אפשר להסיק מה יהיו תוצאות הבחירות לאספה המכוננת, שכן מספר בעלי זכות הבחירה גדל בכ-40% (מכ-303,000 לכ-506,000 אנשים) והמפה הפוליטית עברה שינוי רדיקלי, וזאת לבד מן התמורות המפליגות שהתחוללו בארץ-ישראל מ-29 בנובמבר 1947 ועד יום הבחירות לאספה המכוננת.⁸ במאמר אשרטט כמה מהצמתים הבולטים בדרך אל הבחירות לאספה המכוננת שהיו, כפי שציין בן-גוריון לפני מועצת מפא"י ערב הבחירות, כשהוא מביט, כדבריו, בדחילו ורחימו לעבר ההיסטוריון בן-ציון דינבורג (דינור): 'הפעם הראשונה שעם ישראל בוחר את ממשלתו'.⁹

ההיערכות לבחירות, שהתנהלה במציאות של מאבק להקמת מדינת ישראל ושל מלחמה על הישרדותה, העמידה על סדר היום הפוליטי שורת נושאים: מעבר ממוסדות יישוביים וציוניים למוסדות מדינתיים, התארגנות פנימית של המסגרות המפלגתיות, הגדרת כללי הבחירות, עריכת מפקד שיקבע את קהל הבוחרים, קיומה של מערכת הבחירות, הסדרת הבחירות בקרב חיילי צה"ל, יום הבחירות עצמו והמסקנות שנבעו מתוצאות הבחירות. בשעה ששני הנושאים הראשונים ייוותרו עקב היקפם הנרחב ברקעו

7 אלמנטים שונים בהבחנה עקרונית זו הנני חייב לד"ר אורי כהן, לד"ר אבי בראלי ולד"ר ניר קידר.
8 אניטה שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', משה ליסק, אניטה שפירא וגבריאל כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי, ירושלים תשנ"ה, ב, עמ' 171-1; שבתי טבת, קנאת דוד, תל אביב וירושלים 1987, ג, עמ' 32-53; זאב צחור, ההזון והחשבון: בן-גוריון בין אידאולוגיה לפוליטיקה, תל אביב 1994, עמ' 87-122; הנ"ל, 'מפא"י, מפ"ם והקמת ממשלת ישראל הראשונה', עיונים בתקומת ישראל, 4 (2004) עמ' 381-387; הנ"ל, 'מערכות הבחירות הראשונות והמפה הפוליטית', צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח, ירושלים תשנ"ח, עמ' 27-40; יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, קריית שדה בוקר תשס"ג, עמ' 185-238; הנ"ל, 'מפלגה מתמודדת עם כשלונה: מפא"י לנוכח תוצאות הבחירות לכנסת השלישית', קתדרה, 77 (1995), עמ' 124-138; אוריית רוזין, חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל אביב תשס"ח, עמ' 130-170.

9 ישיבת מועצת מפא"י, 12.1.1949, אמ"ע. דינור היה שר החינוך בשנים 1951-1955.

של העיון הנוכחי, סוגיית המפקד תוזכר רק בחטף ועיקר תשומת הלב תוענק לעניינים הנוגעים ישירות לפרשת הבחירות. הפולמוס הציבורי לקראת כינון האספה המכוננת עסק בענייני השעה המידיים ולא בסוגיות כלליות ומקיפות. נדמה כי אינטנסיביות ההכרעות של שנת 1948 לא אפשרה לצלוח התמודדות מכרעת כל כך, ואף שאישים מרכזיים מכל גוני הקשת הפוליטית הכירו בנחיצות קיומם של דיונים עקרוניים, שהיו חלק מתהליכי כינוי האומה שהגיעה אל פרקה, הרי שצורכי השעה הדוחקים הכריעו את הכף.¹⁰ לכל הפחות, עניין מהותי שנחשב בעבר להרה גורל, הצטייר כעת כאילו הוא נפתר. אם שלושים שנה קודם לכן, בזמן הכנת הבחירות לאספת הנבחרים (הגוף היציג של היישוב היהודי בארץ-ישראל), הסוגיה המרכזית שהלהיטה את הרוחות הייתה זכות הבחירה לנשים, הרי שבישיבה הראשונה של ועדת הבחירות לאספה המכוננת, שהתקיימה ב-8 באוגוסט 1948, פסק יושב הראש דוד בר-רב-האי: 'בנוגע לזכות הבחירה לאישה אין מקום לשום ויכוח'. העובדה ששאלה זו הוסרה כליל מסדר היום של ההיערכות לקראת הבחירות לאספה המכוננת בלי כל פקפוק וערעור הייתה אחד מן הסימנים המעידים על התהליך הדמוקרטי המורכב שהתנסה בו היישוב מ-1918 ועד לאותה שעה. בה בעת ראוי לזכור כי זכותן של נשים לבחור ולהיבחר אף עוגנה בהחלטה 181 של האו"ם, ובר-רב-האי הסתמך גם עליה.¹¹ לא רק הפקפוק בזכותן של הנשים הפך אנכרוניסטי ב-1948, אלא גם המוסד הפרלמנטרי היציג של היישוב היהודי בארץ-ישראל עד לאותה שנה – אספת הנבחרים (כנסת ישראל). ימי דמדומי של מוסד זה משיקים לפרשה ההיסטורית שלפנינו ולתהליך המעבר מחברה וולונטרית למדינה ריבונית, אך חורגים מן התחומים המוגדרים של הדיון כאן.¹²

מליאת הוועד הלאומי החליטה ב-1 במרס 1948 כי מועצת הממשלה הזמנית תורכב מהנהלות הוועד הלאומי והסוכנות היהודית, ואליהו יצורפו גופים ציבוריים שאינם מיוצגים בשתי הנהלות ('אגודת ישראל', 'האיחוד האזרחי', הספרדים, הרוויזיוניסטים והקומוניסטים). באשר לאופיו של הגוף המוקם, אברהם קצנלסון (ניסן) ממפא"י ציין ש'כרגע אין זה פרלמנט ואף לא קבינט, אלא מסגרת מעבר, אשר אורך חייה – שישה

10 תודתי לד"ר אורית רוזין על הבחנה זו.

11 החלטת האומות המאוחדות (לעיל, הערה 1), עמ' 7; מועצת המדינה הזמנית, 8.7.1948, עמ' 13 (לראש הוועדה נבחר במועצת המדינה הזמנית אליהו דובקין, אבל עקב נסיעתו לחו"ל החליפו בר-רב-האי); הוועדה להכנת הבחירות לאספה המכוננת, 8.8.1948, א"מ, כ"3/10; ישיבת הוועדה לבעיות התחוקה של המדינה והשלטון המקומי, אוגוסט 1948, א"מ, ע"13-1947-7-2; שמואל סגר, המשטר הפרלמנטרי בישראל, תל אביב 1988, עמ' 32; עדה פישמן, 'מקץ שלושים שנה', דבר, 5.11.1948.

12 להיבטים מוסדיים ותרבותיים בתהליך המעבר מיישוב למדינה ראו דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, תל אביב 1977, עמ' 272-299; אניטה שפירא, 'בין יישוב למדינה: המרכיבים שלא עברו', יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגרעון שמעוני (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 253-271.

חודשים והיא תצטרך למלא הן פונקציות פרלמנטריות והן פונקציות אכסוקטיביות, ובכלל זה גם להכין את הבחירות לאספה המכוננת ולקבוע את חוקת הבחירות.¹³ הוועד הפועל הציוני החליט ב-12 באפריל על הקמת 'מועצת ממשלה זמנית' ('מועצת העם') וגוף ביצועי מצומצם ('מנהלת העם').¹⁴

על פי הצעת החלטה שהתקבלה במנהלת העם ב-3 במאי 1948, אך בניגוד למתוכנן לא הובאה למחרת לאישור מועצת העם, הוטלה על הממשלה הזמנית העתידה לקום לאחר ביטול המנדט הבריטי הסמכות להחליט בראשית אוגוסט מתי יתקיימו הבחירות לאספה המכוננת. כן נכתב בהחלטה שאת נוהלי הבחירות תקבע ועדה של המועצה והאספה המכוננת תכונס 'לא יאוחר מאחד באוקטובר'. מועד הבחירות לא נזכר במגילת העצמאות שאושרה ב'מועצת המדינה הזמנית' (ששינתה את שמה מ'מועצת העם') ב-14 במאי, בין היתר משום שהוא היה חלק ממתווה של עצמאות המקוימת בפועל, ללא הכרזה פורמלית וזאת בניגוד למה שאירע ב-14 במאי.¹⁵ חסידיו הבכירים של מהלך מדיני זה במפא"י היו אליעזר קפלן, דוד רמז ומשה שרתוק (שרת), אך השקפתם בנדון לא הובאה להכרעה בהצבעה בישיבת מנהלת העם שהתקיימה יומיים קודם לכן.¹⁶ במגילת העצמאות נכתב כי 'תיקבע' חוקה 'על ידי האספה המכוננת הנבחרת לא יאוחר מ-1 באוקטובר 1948'. אולם מבחינה מנהלית תחילת אוגוסט נשאר תאריך היעד לפתיחת ההכנות המעשיות לקראת הבחירות. ההכנות הללו בדרג הפוליטי, להבדיל מאלה שרחשו בדרגים מנהליים ואינם חלק מעיונונו, התנהלו בשלושה מעגלים שפעילותם לא אחת השיקה זו לזו: הממשלה הזמנית, ועדת הבחירות של מועצת המדינה הזמנית ומליאת מועצת המדינה הזמנית.

13 ישיבת מליאת הוועד הלאומי, 1.3.1948, אצ"מ, J1/7242; 'מועצת הממשלה הזמנית – תפקידי ממשלה ופרלמנט', דבר, 3.3.1948.

14 ישיבת הוועד הפועל הציוני, 12.4.1948, אצ"מ.

15 'הצעה להחלטת מועצת העם', ישיבת מנהלת העם, 3.5.1948, מנהלת העם: פרוטוקולים, 18 באפריל-14 במאי 1948, ירושלים אייר תשל"ח, עמ' 29; יורם נמרוד, ברירת השלום ודרך המלחמה: התהוות דפוסים של יחסי ישראל-ערב, 1947-1950, גבעת חביבה תשס"א, עמ' 173-177. ההצעה לא נדונה במועצת העם עקב היעדרות 12 מחברי מוסד זה ששהו בירושלים הנצורה ורצון זמני (שהרי הוא לא קיים ב-14 במאי, עת הוכרו בכינוס של פורום זה על הקמת המדינה) לעכב את עבודתה הסדירה של המועצה עד שיוכלו גם הללו להשתתף בדיוניה, ראו מועצת המדינה הזמנית, 4-5.5.1948, עמ' 5, 8-10. הנוסח שעסק בסוגיית מועד הבחירות ונכלל בהכרזת העצמאות היה כאמור שונה מזה שהוצע ב-3 במאי.

16 מנהלת העם, 12.5.1948, עמ' 57, 59, 84-87, 98-99.

ההיערכות למערכת הבחירות

בראשית אוגוסט 1948, בעת שההפוגה השנייה העניקה שהות לארגונו מחדש של צה"ל לקראת הבאות, ובעת שברקע הדהדה ההתנצחות עם מתווך האו"ם פולקה ברנדוט בנוגע להצעותיו להסדר מדיני, התפנו מנהיגי המדינה הצעירה לעסוק גם בסוגיית הבחירות. ב-5 באוגוסט הפנה זאב שרף, מזכיר הממשלה הזמנית, את תשומת לבם של ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון ושל שר המשפטים פנחס רוזנבליט (רוזן) כי 'לפי מצב הענינים כיום, כמעט מן הנמנע להכין את רשימת הבחורים לאספה המכוננת, לערוך את הבחירות, לכנס את האספה המכוננת ולקבוע שלטונות נבחרים וסדירים של המדינה עד לתאריך זה [1 באוקטובר]'. בנסיבות אלה הציע שרף 'לדאוג כבר מעכשיו למוצא חוקי מהסתירה בין הנאמר בהכרזה על הקמת מדינת ישראל ובין המציאות'. במכתבו פסח שרף כליל על עניין החוקה.¹⁷

שלושה ימים לאחר מכן החלה ועדת הבחירות של מועצת המדינה הזמנית לדון בהכנת הבחירות לאספה המכוננת. את הוועדה בחרה המועצה חודש ימים קודם לכן (עם שאר ועדות המועצה), אלא שאז פרצו 'קרבות עשרת הימים' (9-18 ביולי) ועבודתה התעכבה. בראש הוועדה עמד עורך הדין בר-רב-האי, מראשי מפא"י בחיפה. בשיבת ועדת הבחירות ב-8 באוגוסט ביטא שרף את עמדת ראש הממשלה ושר החוץ ולחץ על חבריה, המייצגים את הסיעות השונות במועצת המדינה הזמנית, כי יקבעו את מועד הבחירות ל-26 בספטמבר: 'כולל ירושלים וכולל צבא', ותבע שהוועדה 'לא תשמש גורם מעכב ותצטרף לטמפו [לקצב] המוצע'.¹⁸ בשיבת הממשלה, שהתקיימה באותו יום, דחק בן-גוריון בשרים לקיים את הבחירות לכל המאוחר ב-1 באוקטובר. הארעיות ואי-הוודאות הקיומית לגורלה של המערכת הדמוקרטית הצעירה יחד עם החשש שמא 'עלולה המדינה להיחרס' בחודשים הקרובים אם לא ייפתח תהליך מזורז לרישום אזרחיה ולקיום הבחירות, הם שעמדו בראש מעייניו. 'כולנו חיים באילוסיה [באשליה], שיש לנו מדינה', ציין, והדגיש מדוע נחוץ שהבחירות יתקיימו עד למועד האמור: 'א. משום שהחלטנו על כך תחילה [בישיבת מנהלת העם ב-3 במאי]; ב. זהו התאריך שנקבע באו"ם [בהחלטה 181]; ג. בספטמבר תתכנס מועצת האומות המאוחדות'. ישראל ביקשה להתקבל כחברה באו"ם בעצרת העתידה להיפתח באוקטובר ובן-גוריון ראה בכך 'אחד החיזוקים הגדולים למדינתנו', והוסיף: 'ברגע שמופיעים אנו כחברים באו"ם – אנו מדינה'. מרחק רב מפריד בין הדברים הללו לבין המנהג הרווח בכתובה ההיסטורית לייחס לבן-גוריון מידה מופלגת של זלזול בחשיבות האו"ם כמוסד מרכזי בעיצוב המערכת הבין-לאומית ובקביעת גורלה של מדינת ישראל. עם זאת אין בגישה האמורה בכדי למצות את השקפתו של בן-גוריון בנוגע לדחיפות קיומן של הבחירות, שכן הוא

17 זאב שרף לבן-גוריון ופנחס רוזנבליט, 5.8.1948, א"מ, ג-340/17.

18 הוועדה להכנת הבחירות לאספה המכוננת, 8.8.1948, שם, כ-3/10.

הכפיף את ביצוען לשאלה הכפולה שריחפה בחלל האוויר באותה תקופה: אם יחודשו הקרבות ומה יהיה משך הלחימה. משמעות החלטת הממשלה להקדים לבחירות מפקד אוכלוסין הייתה שעקב ההיערכות המנהלית לביצוע המפקד יידחה המועד המיועד של הבחירות לאספה המכוננת.¹⁹

האינטרס של מפא"י היה להצטייר בזירה הציבורית כמי שמעוניינת בקביעת מועד מוקדם לקיום הבחירות, התבסס על כמה שיקולים: שאיפה להיראות כמפלגה השָׁשָׁה לזכות בגיבוי האזרחים למדיניותה כיאה למפלגה הגדולה ביישוב ובתנועת הציונית בתקופת טרום-עצמאות, רצון שלא להיתפס כמי שנאחזת בקרני השלטון וחוששת מבחירות, וההערכה כי הגידול הדרמטי הצפוי במספר אזרחי המדינה במהלך החודשים הקרובים יביא לקלפי המוני מצביעים שאינם חסידי גישה האידאולוגית הסוציאל-דמוקרטית דווקא, אינם זוכרים לה חסד נעורים ארוך שנים על תרומתה להגשמת החזון הציוני ואינם מקושרים באופן אורגני ובשלל אופנים אל מנגנוני החברות והשליטה שטיפחה המפלגה באמצעות מנגנוניה, שלוחותיה ומוסדות הסתדרות העובדים הכללית. בד בבד ייתכן כי העיסוק בסוגיית הבחירות נועד לא רק לצורך התחלת הכנת המערך הסבוך של גורמים הפעילים במפלגה לקראת אתגר הבחירות הקרב, אלא שימש גם סוג של הסחת דעת מהמישור הצבאי, בין מלכתחילה בין בדיעבד, כאילו מיתנה ישראל את יעדיה הטריטוריאליים בשדה המערכה וכעת היא מפנה את מרב תשומת לבה לנושאים פנימיים. ב-1 ביולי מנתה מפא"י 35,000 חברים (מ-1945 צמחה מפא"י ב-12,000 חברים).²⁰ ב-7 באוגוסט, באירוע המפלגתי הראשון על ענייני פוליטיקה פנימית שהשתתף בו בן-גוריון למן ההכרזה על הקמת המדינה, הוא ציין לפני קבוצה נבחרת מקרב צעירי מפא"י: 'טרם הגעתי למדינה יהודית'. האירוע נקבע ביזמתו של המועמד לכהונת מזכיר המפלגה זלמן אהרנוביץ (ארן). שתמצת בדברי פתיחתו את מצבה של מפא"י: 'ערכי המפלגה עולים – ערך המפלגה יורד'. בכינוס הבהיר בן-גוריון שאף כי העם היהודי כבר חי במדינה משלו שלושה חודשים, כל זמן שטרם הובטח 'הנצחון הסופי במלחמה [...] אין המדינה קיימת לגבי'. פנחס לוביאניקר (לבון) הזהיר שמא גם בישראל ישוחזר הניצחון במלחמה וההדחה מהשלטון כפי שקרה לצ'רצ'יל בבחירות בבריטניה בתום מלחמת העולם השנייה באירופה, אך בן-גוריון בטח בדרכה של מפלגתו ולא נשמע מוטרד מכך.²¹ שבועיים קודם לכן טען שרתוק במרכז מפא"י כי היעד המדיני החשוב העומד בפניה של ישראל בזירה הבין-לאומית הוא כפול: השגת הכרה בקיומה ממדינות שונות בעולם וקבלתה כחברה לגיטימית באו"ם. לשני המהלכים הללו, גרס שר החוץ, 'סייע מאוד' אם המדינה תושתת 'על בסיס קונסטיטוציוני איתן', משמע על

19 ישיבות הממשלה הזמנית, 8.8.1948, 11.8.1948, א"מ.

20 מזכירות מרכז מפא"י לבן-גוריון, 6.8.1948, אמב"ג, חטיבת תכ"כ. עד נובמבר נוספו 3,000 חברים למפלגה. ראו דברי אהרנוביץ, ישיבת מזכירות מפא"י, 4.11.1948, אמ"ע.

21 יומן דוד בן-גוריון, 2.8.1948, 7.8.1948, אמב"ג.

בחירות וחוקה. הוא הרחיק לכת ואמר כי ראוי לישראל 'לעיין בכל הרצינות בשאלה' אם כדאי שתאריך ההפוגה בקרבות על מנת שתותקן חוקה ויוסדרו בחירות. בהיותו פוליטיקאי מנוסה הדגיש שרתוק כי גישה רצינית ולא רק למראית עין ומן השפה ולחוץ כלפי עניינים אלה, אלא באמצעות ועדות רלוונטיות שיעסקו בהן במסגרת מועצת המדינה, היא 'חשובה לאין ערוך'.²² ידיעה ברוח השקפה זו הודלפה לעיתון דבר. אחד מאנשי הסוד הסמויים של בן-גוריון באותם הימים אליעזר ליבנשטיין (ליבנה) אף החל זמן מה קודם לכן 'לטפטף' את הדעה בדבר 'דחיפות הבחירות', שאותן הציג כתנאי וכשלב האחרון להקמתה החוקית של 'המדינה היהודית העצמאית' בהתאם להחלטת עצרת האו"ם בשעתה, ועל כן רכיב חשוב בביטחונה.²³

הכנות מפא"י למערכת הבחירות החלו עם בחירתו של אהרנוביץ למזכ"ל המפלגה ב-26 באוקטובר. בדיוני מוסדות מפא"י על ההיערכות לקראת הבחירות, הזהיר לוביאניקר 'מפני ריכוז הפרופגנדה סביב אישיות אחת. זאת לא אומרת שצריך לקפח את בן-גוריון', אבל יש למפא"י קבוצת חברים המנהיגה אותה שכל אחד מהם הוא 'אבן יסוד בבנין המדינה'. מאחר שבמשך מרבית התקופה, עד שבועיים לפני הבחירות, היה בן-גוריון טרוד בקרבות, ממילא מידת מעורבותו בענייני מערכת הבחירות הייתה במשורה, וכך עד לישורת האחרונה. ככינוס של פעילי מפלגה ב-7 בנובמבר, הצהירו בן-גוריון ואהרנוביץ שמטרת מפא"י בבחירות לאספה המכוננת היא 'להשיג רוב יציב ומוצק' וזאת בעקבות הסכמת בן-גוריון לדברי לוביאניקר, עוד בפגישת צעירי מפא"י עמו ב-7 באוגוסט, שעל מפא"י 'לשאוף לרוב מוחלט במדינה'.²⁴ המזכ"ל וראש הממשלה המשיכו לאחוז ביעד החתירה לרוב גם בשבועות הבאים, ואף ניסו לערוך את החישובים המתמטיים הנדרשים. במרכז מפא"י ציין אהרנוביץ כי בבחירות לאספת הנבחרים (ב-1944) ולקונגרס הציוני (ב-1946) קיבלה מפא"י כ-70,000 קולות, שהיו כ-35% מן המצביעים. מכאן שעל מנת לשמר את גודלה היחסי של מפא"י בבחירות לאספה המכוננת יהיה על מפא"י לקבל כ-50,000 קולות נוספים, שכן בשנתיים האחרונות התווספו כ-200,000 בוחרים חדשים (בעיקר עולים) אל כ-300,000 בעלי זכות ההצבעה בבחירות הקודמות (ומהם הצביעו בפועל כ-200,000). אם אהרנוביץ הציג 'רוב' כתביעה מוצהרת בלבד, ונראה כי היה נכון להסתפק בשליש, הרי שלא כך בן-גוריון. הוא לא נכח באותה ישיבת מרכז, אך כעבור כשבועיים שיגר מכתב לאהרנוביץ וחלק בו על ספקותיו. לדעתו 150,000 המצביעים החדשים 'מוכרחים להצביע בעד מישהו, מדוע

22 ישיבת מרכז מפא"י, 24.7.1948, אמ"ע.

23 'הכנות לחוקת בחירות', דבר, 10.8.1948; אליעזר ליבנשטיין, 'בחירות', שם, 2.7.1948. ראו גם הנ"ל, 'ייצוג האומה כיצד', שם, 12.8.1948.

24 יומן בן-גוריון, 7.8.1948, אמב"ג; ישיבת לשכת מפא"י, 28.10.1948, אמ"ע; הרצאות בכינוס מרצים של מפא"י, 7.11.1948, מ"ל, IV-406-107. בישיבה זו אמר אהרנוביץ כי בן-גוריון חפץ בשליש מקהל הבוחרים, אך נראה שאהרנוביץ לא פירש כהלכה את שאיפת בן-גוריון.

יצביעו אך ורק לאחרים?'; והוסיף: 'אם הנחתך שיצביעו 350 אלף נכונה – הרי רוב זה 180 אלף. מהו ההכרח שיותר מ-170 אלף יצביעו לרשימות אחרות, לאחר שבמקרים הקודמים הצביעו רק 130 אלף בעד הרשימות ההן?'.²⁵ משמע שלבן-גוריון נראה היה סביר שחלוקת הכוחות בקרב המצביעים החדשים תהיה שני שלישים למפא"י ושליש לכל שאר המפלגות. להבדיל משאר המפלגות שהתמודדו בבחירות, התווסף לזכותה של מפא"י רכיב שאי-אפשר היה להמעיט ממשקלו בבחירות הללו: דמותו ודימויו של בן-גוריון כ'שר הניצחון' במלחמה וכמנהיג הלאומי, ואף מתנגדיו הודו בכך בחריקת שן, או בלשונו של יצחק טבנקין: 'מפא"י היא עתה מפלגת איש. עושה במפלגה כבתוך שלו – גם ביישוב, במדינה, בצבא – הוא ראש הממשלה, ראש הפרלמנט, ראש הצבא וראש המטה'.²⁶

בציפיותו להישג מרשים בבחירות לא היה בן-גוריון בבחינת יחיד בדורו. אחד מאנשי השטח הבולטים במפא"י, מזכיר מועצת פועלי חיפה אבא חושי, צפה גם הוא כי מפלגתו תזכה ל'רוב או למצער חצי' בבחירות. כשאיש שטח בולט שני במפא"י שרגא נוסוביצקי (נצר) ממועצת פועלי תל אביב, גרס שבועיים לפני הבחירות כי ייתכן שמפא"י תקבל 51% מהקולות, כבר רשם בן-גוריון ביומנו כי חבריו 'אופטימיים קצת יותר מדי'.²⁷ גם בשאר חלקי הקשת הפוליטית היו מי שצפו לגדולות ונצורות בקלפי. הסופר דב קמחי ייחל שכפי שהארי טרומן ניצח במפתיע את תומס דיואי בבחירות לנשיאות ארצות הברית, כך גם תתחולל הפתעה מרעושה ומפלגות המרכז האזרחי ינצחו בישראל. הרב ד"ר שמואל גרינברג מבכירי 'המזרחי' העריך שה'חזית הדתית המאוחדת' תקבל 'לכל הפחות 150,000 קולות ואולי אף 200,000 קולות', ובעיתון הצפה נכתב ש'טובי אישיה' של היהדות 'צריכים להעלות אותה בדרך המוליכה אל השלטון במדינת ישראל'. על רקע זה העיר אהרנוביץ במועצת מפא"י כי מגמת 'נושאי הכהונה הדתית להשתלט על המדינה' תיאלץ את מפא"י, שמעולם לא ניהלה פעולה אנטי-דתית, להרתיעם. לחזית הדתית צריך יהיה להבהיר כי אחדות הכוחות עמם, שלימים תזכה לתואר 'הברית ההיסטורית', אינה 'על יסוד יחסנו האחיד אל הקדוש ברוך הוא, אלא על יסוד היחס האחיד של הקדוש ברוך הוא אלינו, ויש בזה הברל גדול'.²⁸

25 ישיבת לשכת מפא"י, 23.11.1948, אמ"ע; ישיבת מרכז מפא"י, 30.11.1948, שם; בן-גוריון לאהרנוביץ, 17.12.1948, אמב"ג, חטיבת התכתבויות. למחרת, ב-18 בדצמבר, נפגש אהרנוביץ עם בן-גוריון ואמר לו שהוא מניח כי מפא"י תקבל 40% אחוזים מהקולות, אבל במועצת מפא"י שהתקיימה ב-12 בינואר 1949 הכריז בן-גוריון פעם נוספת (וכך גם שרתוק) שמטרת מפא"י היא להגיע לרוב. יומן בן-גוריון, 18.12.1948, שם; ישיבת מועצת מפא"י, 12.1.1949, אמ"ע.

26 ברוך כנרי, טבנקין בארץ ישראל, רמת אפעל וקריית שדה בוקר תשס"ג, עמ' 620; 'נצחון מפ"ם בבחירות ערובה לאי תלות', על המשמר, 23.1.1949; 'מיום ליום: תמיכה בבן-גוריון – כיצד?', הארץ, 24.1.1949.

27 יומן בן-גוריון, 11.11.1948, 13.1.1949, אמב"ג.

28 ד' קמחי, 'מפלגת "האזרח"', הבקר, 29.11.1948; שמואל גרינברג, 'לקראת הבחירות', הצפה,

ב־28 באוקטובר, לאחר שתם מבצע 'יואב' לכיבוש אזור הנגב עד באר שבע וערב מבצע 'חירם' לכיבוש הגליל המרכזי (שהסתיים שלושה ימים אחר כך), החלה מועצת המדינה הזמנית לדון בפקודת הבחירות לאספה המכוננת. העובדה שבשלו הנסיבות לקיומו של דיון פרלמנטרי בסוגיית הבחירות, לא נבעה רק מן ההתקדמות בהליכי הבריור המנהלי בנדון. בתודעת בני הדור נראו הבחירות נושא אזרחי מרכזי שהעיסוק בהן מעיד על סימני מעבר לסדר יום שבו הביטחון אינו עוד חזות הכול. צומת דרכים זה ב־1948 ביטא את תחילת סיום הפרק המהפכני בקורות הקמתה של מדינת ישראל. בר־רב־האי עמד על כך בעת שהציג בנימה חגיגית את פקודת הבחירות לאספה המכוננת בפתח נאומו במועצת המדינה הזמנית: 'שאלת האספה המכוננת מופיעה בחיי אומה ומדינה בנקודות מפנה שלה, תמיד בתקופה שלאחר משבר, לאחר זעזוע קשה בחייה, ובחיי מדינה חדשה זהו הצעד האחרון המסיים את תהליך התהוותה, צעד המסמל את העברתה לתנאי חיים נורמליים'.²⁹

כמה שאלות ניצבו במוקד המחלוקת בזירה הפוליטית והובאו להכרעת מועצת המדינה הזמנית בארבע ישיבות שהתקיימו ב־28 באוקטובר, וב־4, 11, 18 בנובמבר: מי יעמוד בראש ועדת הבחירות המרכזית, גיל הבוחרים, מספר חברי האספה המכוננת וזכות הבחירה לגולי קפריסין. נושא הבחירות האזוריות במקום היחסיות, המועלה דרך קבע בהקשר של דיונים מעין אלה, הועלה גם הפעם ביזמת אריה אלטמן מהצה"ר (הרוויזיוניסטים), אך נדחה על הסף על ידי רוב חברי המועצה. בר־רב־האי בהחיר שבתקופה שבה חלק מהציבור אינו 'קשור לשום אזור' או שהעתיק את מקום מגוריו הקבוע, ושבה מגיעה בהמוניה עלייה שבאיה טרם קבעו את מקום מגוריהם הקבוע, התנאים אינם מאפשרים כלל לדון בקיומן של בחירות אזוריות.³⁰

שר הפנים יצחק גרינבוים שהופקד מטעמה של הממשלה הזמנית על ביצוע הבחירות, הציע למנות שופט מבית המשפט העליון, שייבחר על ידי עמיתיו בדרג זה ליושב ראש ועדת הבחירות המרכזית. פנחס רוזן, שר המשפטים, שלל על הסף את מינויו של שופט 'לענין אדמיניסטרטיבי זה', כהגדרתו, ותבע שגם אם יוחלט על כך לא ימונה שופט מבית המשפט העליון. החלופה האחרת, שבה תמכה ועדת הבחירות של מועצת המדינה הזמנית, הייתה שוועדת הבחירות המרכזית תבחר יושב ראש מבין חבריה (שמנו 18 איש וייצגו את כל הסיעות המיוצגות במועצת המדינה הזמנית). גרינבוים נימק זאת בציינו

4.1.1949; ש"ן, 'מחנה מול מחנה', שם, 21.1.1949; ישיבת מועצת מפא"י, 13.1.1949, אמ"ע. אף בגין היה אופטימי ושבע לפני הבחירות העריך כי פחות מ־30 מנדטים ייחשבו לכישלון. ראו ויץ (לעיל, הערה 8), עמ' 193-194.

29 מועצת המדינה הזמנית, 28.10.1948, עמ' 16-17.

30 שם, 4.11.1948, עמ' 15. בישיבת הממשלה שהתקיימה ב־6 באוקטובר 1948, תמך בן־גוריון בבחירות אזוריות בלי שנימק את תמיכתו זו, אך קיבל את דעת רוב השרים ונמנע מלהביא את העניין לדיון במועצת המדינה הזמנית. ראו גם גדעון רהט, 'שיטת הבחירות 1948-1959: מבררת מחדל לשיטה משוריית', עיונים בתקומת ישראל, 11 (2001), עמ' 369-375.

כי 'בית הדין העליון הוא בית דין צדק ולא בית דיון פורמאלי בלבד' ומאחר שהוא סמכות אובייקטיבית עליונה הרי שבכוחו 'להטביע חותם של טוהר על הבחירות'. הצעת גרינבוים, שהעלה לראשונה זרח ורהפטיג ראש ועדת החוקה, נסמכה בין היתר על חוקת הבחירות הפולנית לאחר מלחמת העולם הראשונה. ההצעה אושרה בממשלה על חודו של קול (שישה נגד חמישה) ובעקבותיה במועצת המדינה הזמנית, והפכה לכלל המקובל עד ימינו.³¹

גיל 18 אושר במועצת המדינה הזמנית ללא כל ערעור כגיל המקנה זכות בחירה. בר־רב־האי שהציג את העניין הודה אמנם כי 18 נחשב לגיל נמוך מאוד ונהוג רק בארצות מעטות, 'אך בתנאים שאנו נתונים בהם, בתקופה שילדינו, אחינו בני גיל זה, נמצאים במשלטים ולוחמים להקמת המדינה הזאת ולקיומה [...] לא ייתכן לא לתת זכות בחירה לבני 18'.³² קביעה זו נותרה תקפה מאז. בנוגע לגיל הנבחרים ניסה נחום ניר (רפאלקס) ממפ"ם לשוב ולפרוט על מיתר ההשתתפות במלחמה כעילה להורדת גיל הנבחרים ולא רק את גיל הבוחרים ל־18. דווקא אלטמן הדף את טענת ניר בנימוק ש'מדינה נותנת למאה מיליון בוחרים את הזכות לבחור, ורק למאות אנשים את הזכות להחליט על גורלה'. הוא סבר שאין לבני 18 ניסיון חיים מספיק ובגרות פוליטית כדי להימנות עם 'מחליטי הגורל', והציע לקבוע את הגיל ל־25, כנהוג ברוב הארצות הדמוקרטיות. ורהפטיג גרס כי לפי דיני ישראל והמסורת היהודית הגיל שבו אדם מגיע לבגרות משפטית גמורה הוא 20, ולכן הציע לבחור ב'בגרות משפטית ישראלית ולא בבגרות משפטית הלקוחה מדיני העמים'. בר־רב־האי הבהיר את גישת הרוב בוועדת הבחירות, ולפיה אמנם התקבלה הורדת גיל הזכות לבחור ל־18 ולא 21 לבחור ולהיבחר, כמקובל בארצות האנגלו־סקסיות, אך נכון ליצור הפרדה מסוימת בין זכות הבחירה האקטיבית לפסיבית מבלי 'להקים תריס כפני עילויים יוצאים מן הכלל'. ייתכן שנמצא לפחות בקרב חברי מפא"י מי שזכר כי בעקבות מאורעות 1921, בהיותו בן 21, התגלה חיים ארלוזורוב לחבריו במחנה הפועלים כאישיות בעלת חשיבה פוליטית מקורית. ברוב של 12 חברי מועצת המדינה הזמנית שתמכו במתן זכות להיבחר בגיל 21 (לעומת שבעה שתמכו בגיל 25, חמישה שתמכו בגיל 20 ושניים שתמכו בגיל 18) אושרה ההצעה, ואף הלכה זו התקבעה עד ימינו.³³

ורהפטיג, שכשל בשכנוע הנסמך על נימוק דתי בנושא הגיל, הצליח יותר בסוגיית מספר חברי האספה המכוננת. ועדת הבחירות אימצה תחילה את המספר 171, שהיה גם מספר החברים באספת הנבחרים, שכן המפלגות הקטנות היו חלק ניכר מחברי

31 ישיבות הממשלה הזמנית, 19.9.1948, 6.10.1948, 20.10.1948, א"מ; מועצת המדינה הזמנית, 28.10.1948, עמ' 18-21, 11.11.1948, עמ' 21-22.

32 מועצת המדינה הזמנית, 28.10.1948, עמ' 17.

33 מועצת המדינה הזמנית, 28.10.1948, עמ' 17, 4.11.1948, עמ' 16-17. המועד הקובע לגבי גיל 18 (זכות לבחור) וגיל 21 (זכות להיבחר) היה 31 בדצמבר 1948.

הוועדה. את ההתנגדות במפא"י למספר נבחרים כה רב הוביל לוביאניקר עם ליכנשטיין. לוביאניקר טען במזכירות מפא"י כי 'מפלגתנו שהיא רוצה להיות המעצבת את דמות המדינה – אינה יכולה להרשות לעצמה בעניין זה מעשה מחוסר אחריות. פרלמנט של 171 חברים זו דמורליזציה ציבורית', שתספק 'תאוות כבוד ואמביציות של מספר חברים שלא יוסיפו שום דבר לחיי הפרלמנט הזה'. בלחצה של מפא"י, שזכתה לרוב בממשלה, שינתה ועדת הבחירות את החלטתה וקיבלה את הגישה שלפיה על האספה המכוננת למנות 101 חברים. במאמר בלתי חתום בעיתון דבר פורטה בהרחבה ההתנגדות לבחירת 171 צירים לאספה המכוננת. הדבר הוצג כאינטרס של הסיעות הקטנות, הובע חשש כי הבחירות לא יתקיימו על בסיס מצעים רעיוניים, אלא כל בעל יומרה לזכות בכיסא של ציר או 'איש בעל משפחה מסועפת בארץ' יציג רשימה שלו לבחירות, ריבוי הצירים יכביד על פוריות עבודת הוועדות באספה המכוננת ורמתם האישית של הנבחרים תרד. במועצת המדינה הזמנית ייצגה רחל כהן מוויצ"ו את התומכים בבחירת 171 חברים, וטענה שכך ישמשו דיוני האספה המכוננת כאמצעי להענקת חינוך דמוקרטי עבור בני חוגים ומגזרים שונים באוכלוסייה (היא הקפידה לא לטעון שהרכב רחב יותר יגדיל את ייצוג הנשים). לעומתה הציע אלטמן להסתפק ב-71 חברים כדי לא להכביד על משלם המסים ולהקטין למינימום את מספר המפלגות. הכף למען 120 חברים הוכרעה בזכות נאומו המשכנע של ורהפטיג שאמר: 'אני מחפש בכל דרכינו ובכל חידוש חיינו המדיניים קשר עם המסורת שלנו, כי אנו מחדשים ומחיים מדינה עתיקת ימים'. הוא ציין כי בסנהדרין שמנה 71 חברים היו תפקידים דתיים ומשפטיים, שאינם נכללים בתחומי של הפרלמנט בימינו, ואילו בפרלמנט הראשון אחרי שיבת ציון הראשונה, הוא 'הכנסת הגדולה', היו 120 חברים (זאת לפי התלמוד הבבלי, לפי התלמוד הירושלמי היו 85 חברים), ולכן מוטב לקשר כך בין עבר לעתיד. מפא"י גייסה רק 14 תומכים למען 101 חברים באספה המכוננת, ואילו ורהפטיג הצליח לרתום 16 חברים לתמוך בגישתו. בהצפה, ביטאון הציונות הדתית, חגגו את אישור הצעת ורהפטיג והדגישו כי היא התקבלה בניגוד לדעת מפא"י, הצה"ר והציונים הכלליים. המפלה לא הייתה עניין של מה בכך, שהרי בימים עברו היו אלה שלושת הגופים המרכזיים בזירה הפוליטית הציונית. כפי שחזה לוביאניקר עוד בדיוני מוסדות מפא"י באוגוסט בנושא – 'המספר שיקבע עכשיו הוא יהיה מפתח לתמיד' – נותר מספר חברי הכנסת 120 עד ימינו.³⁴

הסוגיה שהלהיטה יותר מכול את הרוחות בדיונים המתארכים על ההיערכות לקראת הבחירות נגעה למתן זכות הצבעה לעצורים במחנות המעפילים בקפריסין. מדובר היה בכ-10,000 מעפילים, רובם המכריע בגיל הגיוס לצבא, שהבריטים מנעו את כניסתם

34 ישיבת לשכת מפא"י, 17.8.1948, אמ"ע; ישיבת מזכירות מפא"י, 17.8.1948, שם; סופרנו, '171 ציר לאסיפה המכוננת – פגיעה ברמת הבחירות ובכושר פעולתה של האסיפה', דבר, 20.8.1948; ישיבת ועדת החוקה, 15.9.1948, אמ"מ, ג-344/2; מועצת המדינה הזמנית, 4.11.1948, עמ' 19-20; 'נתקבלה הצעת הפועל המזרחי: במועצה המכוננת יהיו 120 חבר', הצפה, 5.11.1948.

לישראל בטענה שהדבר יתפרש כהפרת העמדה הניטרלית שהם התיימרו לנקוט במלחמה. בעיצומם של הדיונים במועצת המדינה הזמנית בנושא זה הציעו מזכירי הפורש של מפא"י זאב איסרוזון (און) ומזכיר המפלגה החדש אהרנוביץ, כי מפא"י תימנע מלנקוט עמדה וכל חבר יצביע במועצת המדינה הזמנית על פי שיקול דעתו. אהרנוביץ נימק את דעתו בטענה שחברי המפלגה בקפריסין, הנתונים ב'מצב האי רציונלי', לוחצים לכל תישלל מהם זכות הבחירה וגרס שאל למפא"י לקבל על עצמה 'את האודיוס (כתם בלטינית) בפני כל עולה קפריסין, שהיא המפלגה שהכריעה בעניין זה'. איסרוזון אמר שעל חוקיות העניין יתפלפלו להם עורכי הדין, אבל 'בימים אלה מחוקקים חוקים בארץ במידה רבה לפי רגש ההמונים. תשעים אחוז מתושבי הארץ הם בעד הענקת זכות הבחירה לגולי קפריסין ומפלגת פועלי ארץ ישראל צריכה להיות עם העם'. לוביאניקר תקף השקפה זו: 'אין זה ענין של סנטימנטים אלא ענין של חוק', זעף, 'וההרגשה שאתם מדברים בשמה מענינת אותי כקליפת השום [...] העמדה של חברינו היא עמדה הגיונית ממלכתית נכונה'. ברוב דעות (חמישה נגד שלושה) החליטה לשכת מפא"י שיש לתת זכות בחירה לגולי קפריסין, וחבר ממשלה או סיעה המתנגד לעמדה זו רשאי להימנע מהצבעה.³⁵ זה היה אחד המקרים הבודדים בשנת 1948, וממנה ואילך, שמוסד פנים-מפלגתי ניסה לכפות על בכירי הנהגת מפא"י עמדה פוליטית בסוגיה רגישה. ניסה – וכשל.

רק במקרה זה הטיל בן-גוריון את מלוא כובד משקלו הפוליטי והתנגד בחריפות רבה להצבעת גולי קפריסין, אף שהודה כי מבחינה רגשית הכף נוטה לזכותם: המחאה היא נגד אנגליה, הסיפוק מגיע לגולים, והפגנה למען העלייה מצטיירת יפה בדעת הקהל, אבל 'בחירות אינן ענין של מתן שכר או עונש', והן יכולות להתקיים רק במדינת ישראל ובתחומים שבהם היא שולטת על דרכי התנהלותן ועל טהרתן. נקודת המוצא שלו הייתה ש'האינטרס הממלכתי עולה על הסנטימנט', וחיוני להקפיד שאיש לא יוכל להטיל דופי בכשרות הבחירות מבחינה חוקית או פוליטית. הבחינה השנייה היא שהטרידה אותו בעיקר, ובאירוניה מעושה הטיח לכתובתו של אהרן ציזלינג: 'מדוע לא תהיה זכות בחירה גם לערבים בני הארץ, שנמצאים בשעה זו בחו"ל? האין בכך אפליה משוועת'.³⁶ לחבריו במועצת המדינה הזמנית מסיעת מפא"י כתב: 'בבחירות הבאות אנו למעשה – מבחינה חוקית – מיסדים את המדינה. כל פסול רציני בבחירות אלה – פוסל את האספה המכוננת'. בן-גוריון פסק בנחרצות כי רק אלה שיימצאו בפועל בתחומי שלטונה של ממשלת ישראל ישתתפו בבחירות, ומועצת המדינה אימצה את גישתו והחליטה ברוב של 19 נגד 7 שלא יתקיימו בחירות במחנות המעפילים בקפריסין.³⁷

35 ישיבת לשכת מפא"י, 10.11.1948, אמ"ע.

36 ישיבות הממשלה הזמנית, 6.10.1948, 10.11.1948, אמ"מ; מועצת המדינה הזמנית, 28.10.1948, עמ' 18-17, 4.11.1948, עמ' 10-13, 11.11.1948, עמ' 8-10.

37 בן-גוריון לסיעת מפא"י במועצת המדינה הזמנית, 11.11.1948, אמב"ג, חטיבת התכנון וההדגשה שלי.

בדיוני הממשלה, בחודשים אוגוסט-אוקטובר, תבע בן-גוריון תדירות להקדים את מועד הבחירות. למשל, ב-6 באוקטובר קבעה הממשלה ברוב של 9 נגד 3 שהבחירות ייערכו ב-15 בדצמבר. בעיקרו של דבר היה זה כאמור סוג של העמדת פנים, לבל יאיטמו את מפי"י כי יש לה אינטרס לדחות את מועדן ולתזמנן למועד נוח לה, שכן ההליך של קביעת כללי הבחירות וההכנות המנהליות הכרוכות בביצוען הן שהכתיבו את המועד בפועל (כמובן, לצד ההתפתחויות בזירה הביטחונית והשיקולים המדיניים). ההיערכות המנהלית כללה עריכת מפקד אוכלוסין ב-8 בנובמבר, ובעקבותיו חלוקת פנקסי זיהוי לאוכלוסייה והכנת רשימת בוחרים. זכות בחירה הוענקה לכל אדם בן 18 ומעלה שהיה בשטח שחל עליו 'משפט מדינת ישראל' ב-8 בנובמבר או שנרשם כחוק עד 30 בנובמבר (פרט לתיירים, חולי רוח ואסירים). ההבחנה הזו הייתה נחוצה כדי לאפשר גם לאלה שלא נפקדו ביום המפקד להיכלל בפנקס הבוחרים. שתיים מהם היו פולה בן-גוריון והבת הצעירה רננה, שאותן משום מה הפוקדים שהתדפקו על דלת בית ראש הממשלה הזמנית לא חפצו לפקוד, כפי שרטן בן-גוריון לפני עמיתיו בישיבת הממשלה. בהיעדר הגדרה חוקית תקפה של 'אזרחות', ניתנה זכות הבחירה לכל התושבים שהתפקדו, ללא הבדל בנתינות או באזרחות.³⁸

מועצת המדינה הזמנית אישרה את פקודת הבחירות ב-18 בנובמבר, אך השאירה את מועדן פתוח. בישיבתה כעבור שבוע הציע שר הפנים גרינבוים כי הבחירות לאספה המכוננת יתקיימו ב-25 בינואר 1949. ההצעה אושרה פה אחד. באופן משונה למדי נשמט כליל החלק הזה – לכל הדעות החלטה היסטורית בקורותיה של מדינה חדשה – מן הפרוטוקול המתועד של דיוני מועצת המדינה.³⁹ במאמר מערכת שפורסם למחרת בדבר נכתב כי 'עם קביעת יום הבחירות הוסר הסימן האחרון של "זמניות" מעל מוסדות מדינתנו [...] גם אכילי הפיכחות שבקרבנו יחושו ויודו במשקל ההיסטורי של המאורע העומד לפנינו'.⁴⁰ לראשונה במסלול שהוביל לכינונה של המדינה, קבעו יהודי ארץ-ישראל תאריך בעל חשיבות היסטורית על פי שיקול דעתם בלבד. גם זה היה אות לריבונות. מערכת הבחירות יצאה לדרך. יוסף שפרינצק, יושב ראש מועצת המדינה הזמנית, חתם: 'עכשיו נאחל לכולנו, שנזכה לבחירות הנותנות כבוד למדינת ישראל'.⁴¹ ועדת הבחירות המרכזית, בראשותו של שופט בית המשפט העליון מנחם דונקנבלום, החלה בעבודתה ב-1 בדצמבר. נראה כי העובדה שבראש הוועדה, שהנחתה את הסדרים המנהליים המעשיים לקיום הבחירות, לא עמד נציג של אחת המפלגות אלא דמות

38 'פקודת הבחירות לאספה המכוננת', מס' 12 לשנת תש"ט – 1948; ישיבות הממשלה הזמנית, 6.10.1948, 24.11.1948, א"מ. על המפקד והעניינים הקשורים בו ראו מאמרו של משה נאור בקובץ זה.

39 מועצת המדינה הזמנית, 25.11.1948, עמ' 7; ישיבת הממשלה הזמנית, 6.10.1948, א"מ; 'הבחירות – ב-25 בינואר', הארץ, 26.11.1948.

40 מ"ד (מערכת דבר), 'דבר היום', דבר, 26.11.1948.

41 מועצת המדינה הזמנית, 18.11.1948, עמ' 21.

האמונה על שלטון החוק וייצוגו, הקנתה מידה של מכובדות ודבקות בכללי הגינות בסיסיים שחלחלו אל המפלגות ותרמו לעמעום 'החשד היהודי הגלותי' בנוגע לטוהר הליך הבחירות.⁴² מבחינה מנהלית כל פרט בהיערכות לקראת הבחירות נחשב לאתגר נכבד שלא ברור כיצד מתמודדים עמו: החל במחסור במכונות כתיבה (להדפסת רשימות הבוחרים) ובכיסאות לפקידים (שישגיהו על כניסת הבוחרים לחדרי הקלפי), המשך בהכנת תעודות הזיהוי ובחלוקתן, בהכנת תיבות קלפי בגודל מתאים ובהנגשת רשימות הבוחרים, וכלה במניעת זיופי קולות ובדרך מניין פתקי קולות המצביעים (שסופקו לוועדת הבחירות המרכזית על ידי המפלגות עצמן). אין ספור מאמרים על העניינים הללו פורסמו בעיתונות היומית והעצימו עוד ועוד את הקשיים הצפויים, כאילו שעד אז מעולם לא התקיימו בחירות בימי היישוב. אבל שלא כבעבר הפעם הרבו עיתונאים ופוליטיקאים לתת מבע פומבי לתיאור התקלות האורכות, שבימי המנדט העדיפו להצניען מטעמי אחדות לאומית. לעומת זאת הרגשת הראשוניות, שנתפסה כראויה לאפוף כל מעשה ב־1948, כמו זיכתה בהילת חידוש גם את ההיערכות הארגונית לקראת הבחירות.⁴³ הקו המנחה שהדריך את גרינבוים, שאת הצלחת המהלך הממסדי המורכב שאפשר את קיום הבחירות ראוי לזקוף לא מעט לזכותו, היה שבבחירות לאספה המכוננת יש לנהוג 'בוהירות מיוחדת, הייתי אומר קדושה, ולדאוג לכך, שכל מי שיש לו זכות בחירה יוכל להשתמש בזכותו ולבחור – כלומר, עלינו ליצור תנאים נוחים ביותר בשביל הבוחר'.⁴⁴

בשבועות שקדמו לבחירות ניסו כמה גורמים פוליטיים לעקב את קיומן בתואנות שונות. הבולט שבניסיונות עשה דווקא שר המשפטים. במכתב ששיגר רוזנבליט לשרי הממשלה ב־12 בינואר 1949, הוא טען שעקב קשיים פורמליים שונים בהצגת רשימות הבוחרים ובסדרי הערעור על השמטת שם של בוחר מקלפי כלשהי נפגעו 'זכויות יסודיות של הבוחר', ועל כן המצב מחייב את רחיית הבחירות בשבועיים.⁴⁵ הספקולציות לגבי אפשרות דחייתן של הבחירות עקב הבעיות הטכניות שהתגלו כל העת, ונפחו מעבר למשקלן הקונקרטי נמשכו כמעט עד הבחירות. כלפי משרד הפנים (והעומד בראשו כמובן) הוטחה לחינם האשמה כי נחל כישלון ארגוני. בהטחת האשמות הללו השתתפו חברי מועצת המדינה הזמנית מכל גוני הקשת המפלגתית ועיתונות התקופה, פרט לדבר ולידיעות אחרונות.⁴⁶ העיתון יום יום, עיתון ערב שהחל לפרסם גרשום שוקן, התריס

42 ישיבת ועדת הבחירות המרכזית, 1.12.1948, א"מ, ג-340/20. הפרוטוקולים של שאר הישיבות של דיוני ועדת הבחירות המרכזית לא אותרו. פועלה פורסם בעיתונות היומית באורח שוטף מ־9 בינואר 1949, במדור מיוחד שנקרא 'לוח הבחירות לאספה המכוננת'.

43 ראו למשל, 'הבחירות יידחו לכמה ימים', מעריב, 24.12.1948; 'הבחירות לא תדחינה ליותר מ־5-10 ימים', חרות, 9.1.1949; 'הכנות בקצב מהיר לבחירות', הארץ, 19.1.1949.

44 ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 6.1.1949, עמ' 13.

45 פנחס רוזנבליט לשרי הממשלה, 12.1.1949, אמב"ג, חטיבת התכתבויות.

46 ראו למשל, מועצת המדינה הזמנית, 30.12.1948, עמ' 4-9.

חודש לפני הבחירות כי 'במדינות מתוקנות מכינים קודם את כל החומר הדרוש לבחירות ורק לבסוף, כשהכל מוכן ומזומן, מכריזים על תאריך הבחירות הסופי'. הנרגנות הפרורמליסטית הזאת נגזרה גם מסירובם של הפרוגרסיבים להעמיד בראש רשימתם את גרינבוים (המופקד על סדרי הבחירות) משום ש'עברה התקופה של ה"אדמו"רים"', קרי מנהיגיה המסורתיים והתקיפים של היהדות הפולנית. הם התעלמו כליל מן המציאות על אדמת ארץ-ישראל ב-1948 ומן האינטרסים המדיניים והפנימיים שחייבו קיום בחירות באופן תקין במועד מוקדם ככל האפשר. הפרוגרסיבים, שדגלו בדחיית המועד, העדיפו לתלות את שאיפתם במפא"י ולהציגה כמעוניינת לקיים את הבחירות רק 'כשהמצב הפוליטי או הצבאי ישתפר באופן ניכר'.⁴⁷

במאמצים לסרב את התליכי הבחירה עוד ועוד – תוך כדי היתלות בנימוקים של טוהר הבחירות ושמירה על כשרותן – מילאו תפקיד מרכזי חברי מפ"ם בממשלה ובמועצת המדינה הזמנית במשך תקופת הדיונים בנושא, מאוגוסט 1948 עד 21 בינואר 1949. החששות מפני זיזופים לובו ושוב ושוב בכתבות עיתונאיות שפורסמו מעל דפי חרות ועל המשמר. בחרות הזהירו מפני בחירות 'גליצאיות', וכדי לשכך את העלבון הזדרז מחבר מאמר המערכת לציין שהוא בעצמו גליצאי בן גליצאים, והבהיר כי כוונתו 'לשיטה שהזקנים בינם לא שכחה והצעירים אולי שמעו עליה, כשבגליציה שלט עוד הקיר"ה [הקיסר ירום הודו פראנץ יוזף] ובבחירות השתתפו לאו דווקא אנשים חיים אלא בעצם רק... תעודות בחירות'.⁴⁸

מאמץ אחרון לדחות את מועד הבחירות עשה יושב ראש ועדת הבחירות המרכזית דונקנבלום. שבוע לפני הבחירות הוא שלח לשר הפנים תיאור מפורט של הליקויים שהתגלו במהלך הכנת רשימות הבוחרים ובקביעת סדרי עבודת ועדות הקלפי, וסיכם ש'לא יתכן, כי בלעדי חוק של וואלידציה [כשרות משפטית] יתקיימו הבחירות במועד הקבוע'.⁴⁹ סוגיית קיומן של הבחירות במועדן הובאה להכרעת הממשלה למחרת, ב-19 בינואר. גרינבוים סיפר לשרים שדונקנבלום מציע לדחות את הבחירות בשבוע עד עשרה ימים וטוען שאילו הסוגיה הייתה מובאת לדיון לפני בית המשפט העליון, 'מתוך בחינה משפטית בלבד – ספק אם בית הדין העליון היה מסכים לאשרן'. רוזנבלט העניק גיבוי מלא להשקפת השופט העליון, אך גרינבוים טען שדחייה משמעותה שעלולים להתלקח 'התנגשויות דמים' בין הצדדים הנצים. כאשר לפגמים המנהליים שהתגלו, הודה גרינבוים שהניח מראש שהבחירות לא תהיינה 'טהורות במאה אחוז', אבל 'תהיינה טהורות בשמונים אחוז'. מנגד, בן-גוריון נזף בגרינבוים על הדקדקנות

47 'גרינבוים – לאן?'; יום יום, 13.12.1948; 'קיים חשש לדחיית הבחירות', שם, 21.12.1948; 'הזנחה רבה בעבודת ההכנה לבחירות', שם, 22.12.1948.

48 'בחירות נקיות – "בחירות גליצאיות"', חרות, 5.1.1949; 'על מועד הבחירות וטוהרן', על המשמר, 4.1.1949.

49 דונקנבלום לשר הפנים, 18.1.1949, א"מ, ג-5666.

היתרה שבה נקבעו נהלי הבחירה ואמר: 'ההנחה המוטעית היא, ששר הפנים רואה בכל אזרחי ישראל חבר גנבים, שיש לאחוז באמצעים נגדם. איני רוצה לומר, שאין יסוד לכך, אולם אני אומר, שאין לו סמכות לכך'. הוטלה על שר הפנים סמכות לדאוג שלא יהיו זיופים, ציין בן-גוריון, 'אבל קודם כל לדאוג לכך שכל אזרח יוכל לבחור ויקבל זכות בחירה. מסיבה זו היו ריבולוציות בעולם. כאן סידרו שיטה לא הגיונית, מסורבלת, מחוסרת כל הגיון', תקף ראש הממשלה בחריפות את גרינבוים. הוא התנחם שהשיטה הזו אינה מכוונת נגד מישוהו מסוים אלא פוגעת בכולם וכעדות, מביכה למדי ראוי לומר, הוסיף: 'אדם כמר שרתוק יזכור כל ימיו, שלא בחר לאסיפה המכוננת', וכך גם אלפים כמותו שניטלה מהם זכות הבחירה בגלל הסדרים המנהליים שנקבעו. כמנהגו השתמש בן-גוריון בטענות נגד גרינבוים רק כמניפולציה פוליטית, ובמטרה להדגיש את עמדתו שעל אף כל המגרעות, 'עניין דחיית הבחירות אינו בא בחשבון. אם הבחירות יהיו בזמן – תהיה זו אחת הזכויות הגדולות של מר גרינבוים, מתעוררת מתיחות רבה בציבור לקראת הבחירות ועלינו לסיים את העניין'. דברי בן-גוריון הכריעו את הכף והממשלה החליטה ברוב קולות לקיים את הבחירות במועדן.⁵⁰ גם היום, התרעם גרינבוים במועצת המדינה הזמנית ב־20 בינואר, 'חמישה ימים לפני הבחירות ישנה ידיעה בעיתון הארץ, עתון הרואה את עצמו כעתון רציני ביותר וגם אחרים רואים אותו כך, עתון שאינו רודף אחרי הסנסציה, והמוסר ידיעות שהוא אחראי להן ושהקורא מאמין לו בגלל זה – בעתון זה ישנה ידיעה "ממקורות מהימנים" כמובן, שהבחירות יידחו בעשרה ימים'.⁵¹

עד 19 בינואר חולקו כ־352,000 תעודות זיהוי לבוחרים מכלל כ־403,000 בעלי זכות הבחירה שלא שירתו בצבא. הערכת שר הפנים הייתה שעד למועד הבחירות לא יחולקו כ־10,000 עד 20,000 תעודות (שהקנו כזכור את אפשרות ההצבעה) לאזרחים שלא אותרו, ולכן הציע להקים כמה קלפיות מיוחדות לעוברי אורח, שיצביעו בהסתמך על תלושי המזון שברשותם. ואולם על מנת לגשר בין הרצון לאפשר השתתפות מרבית בבחירות לכל הזכאי לכך לבין טוהר הבחירות, החליטה הממשלה ב־19 בינואר כי הצבעת האזרחים תתקיים במעטפות כפולות, במתכונת דומה לזו של ההצבעה בקרב החיילים, תוך כדי איסוף תעודות הזיהוי של המצביעים. פירוש האנדרלמוסיה, שעלולה הייתה להיגרם, היה דחיית מועד הבחירות בכשישה שבועות או הותרת חבילות פתקי המצביעים, המרוכזים בהשגחת המשטרה במשך כמה שבועות, עד להכנת רשימה אחת של כלל קולות הבוחרים לשם מנייתם. ציזלינג טען שמוטב לרחות את מועד מניית

50 ישיבת הממשלה הזמנית, 19.1.1949, א"מ. שרתוק לא שהה בארץ בתקופה שבין מועד המפקד ב־8 בנובמבר ועד המועד הקובע בסוף חודש נובמבר 1948, עקב היותו נציג מדינת ישראל בריוני עצרת האו"ם בפריז.

51 ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 20.1.1949, עמ' 10; 'הבחירות יידחו לעשרה ימים?', הארץ, 20.1.1949.

הקולות מאשר את מועד קיום הבחירות, וגרס כי במתכונת המוצעת אפשר לכל היותר בתוך שלושה שבועות להשלים את מניית פתקי המצביעים. רמו הצטרף אליו ואמר ש'העולם יתקיים במשך שלושת השבועות הללו ויחכה לתוצאות'. ציולינג, שהילך אימים עם שאר חברי מפלגתו ועם אלטמן מהרוויזיוניסטים בדבר סכנת הזיזופים, כשל בהצבעה שהתקיימה במועצת המדינה הזמנית ב-20 בינואר, וברוב של 15 נגד 8 נדחתה ההצעה שכל הבוחרים יצביעו במעטפות כפולות.⁵² החלטה זו הסירה את המכשול הארגוני-חוקי האחרון בדרך לקיומו של יום הבחירות כסדרו. אין תשובה החלטית לתהייה אם להתנהלות הנרגנת והרוקאית להכעיס של שרי מפ"ם, בישיבות הממשלה ובדיוני מועצת המדינה הזמנית שעסקו בסדרי הבחירות, היה משקל בהכרעת בן-גוריון כעבור כמה שבועות להשאירם מחוץ לקואליציה. עם זאת סביר שתפקודם המעיק בעניין סדרי הבחירות לא עודד אותו לראות בהם שותפים קונסטרוקטיביים במישור הפרלמנטרי. לכך נוספה גם המחלוקת הנוגעת לאוריינטציה הבין-לאומית של המדינה החדשה בין מזרח למערב. הזדהותה של מפ"ם עם 'עולם המחר' הסובייטי נגדה את נטיית מפא"י לראות בארצות הברית את המעצמה המכרעת בהבטחת קיומה של המדינה הצעירה.⁵³

הבחירות מן הזווית האמריקנית

בהקשר הנדון נחוץ לבחון את הזיקה בין הבחירות לאספה המכוננת לבין ההכרה דה-יורה של ארצות הברית בישראל. זיקה זו הייתה נרדף במכלול חשוב יותר, שנגע לנכונות האמריקנית להכיר בהישגיה הטריטוריאליים של ישראל בשדה הקרב ולנטוש את מתווה תכנית ברנדוט כמפת הדרכים להסדרת הסכסוך הישראלי-ערבי, תוך כדי גיבוש הסכמה בריטית-אמריקנית בנוגע לעתיד ארץ-ישראל במזרח התיכון לנוכח העימות הבין-גושי עם ברית המועצות. ב-13 באוגוסט 1948 נפגש שרתוק עם השליח האמריקני המיוחד לישראל ג'יימס מקדונלד (לימים השגריר האמריקני הראשון בישראל), ודיווח לו על ההכנות למפקד ולבחירות. נראה שכשמדברים עם האמריקנים מדברים אחרת. בשעה שמאוגוסט עד אוקטובר דובר (ואף הוחלט) במערכת הפוליטית והממשדית בישראל על בחירות בנובמבר או בדצמבר, בפגישה זו אמר שרתוק כי הבחירות יתקיימו 'מתישהו בינואר 1949'. מקדונלד דיווח למזכיר מחלקת המדינה ג'ורג' מרשל כי הוא משוכנע

52 ישיבת הממשלה הזמנית, 19.1.1949, א"מ; ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 20.1.1949, עמ' 9-20; שם, 21.1.1949, עמ' 20-37.

53 אורי ביאלר, 'פראק וצילינדר בין התותחים: מדיניות החוץ של ישראל בין מלחמת השחרור למבצע סיני', משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: מדינת ישראל – העשור הראשון, ירושלים תשס"ט, עמ' 657-661, וכן המקורות שם.

שהממשלה הזמנית נחושה לקיים את הבחירות 'במועד המוקדם ביותר האפשרי'.⁵⁴ על אף דיווח זה, בסוף אוגוסט כתב מרשל לנשיא ארצות הברית טרומן כי הכרה דה יורה בישראל צריכה לבוא בעקבות הבחירות, שעל פי לוח הזמנים אמורות להתקיים ב-1 באוקטובר והן יביאו לידי הקמתה של ממשלה קבועה, ובמקביל תכיר ארצות הברית דה יורה בעבר הירדן (מתוך היענות לאינטרס הבריטי). אז יהיו, נימק מרשל, די ראיות שממשלת ישראל נשענת על רצון העם, שולטת בשטח ומוכנה לשאת במחויבויותיה הבינ-לאומיות. גם בימים הבאים דבק מרשל בהערכה זו לגבי מועד הבחירות,⁵⁵ שבפועל נועדה למנוע את חידוש הפעולות הצבאיות היוזמות של ישראל ובה בעת הכבידה על טרומן להעניק הכרה דה יורה לצורך שיפור מעמדו בקרב 'הקול היהודי' במערכת הבחירות הצמודה שניהל מול דיואי על נשיאות ארצות הברית. את המלצת מקדונלד לטרומן, כי יקדים את ההכרה דה יורה למועד הבחירות בישראל כדי לחזק את המתונים בממשלה הזמנית, המעוניינים במידת האפשר למנוע את חידוש הקרבות, דחה מרשל ברוגז ב-17 בספטמבר. מזכיר מחלקת המדינה (שעודכן בידי שגרירו בבריטניה כי ישראל דחתה את הבחירות ל-15 בנובמבר) גרס כי הכרה דה יורה לא צריכה להינתן בטרם יוכיחו המתונים את הצלחת מאמציהם וכי על ארצות הברית 'להמריץ ולעזור למתונים' וכן לשמר שליטה יעילה בממשלה הקבועה שתקום בעקבות הבחירות.⁵⁶ באותו יום נרצח ברנדוט וקרסה מדיניות מרשל בארץ-ישראל, שמנקודת מבט ישראלית כוונה להגביל ככל האפשר את הישגיה הטריטוריאליים.

בעקבות ניצחוננו בבחירות בארצות הברית ב-4 בנובמבר ולרגל מלאות שנה להחלטה ב'כ"ט בנובמבר', התחייב טרומן לווייצמן כי הכרה דה יורה תוענק לישראל מיד לאחר הבחירות לאספה המכוננת ב-25 בינואר 1949.⁵⁷ כחודש לפני הבחירות חזה מקדונלד כי מפא"י תזכה ב-30% עד 35% מקולות המצביעים ומפ"ם ב-18% עד 20%. הוא שיער כי מפא"י תרכיב את הקואליציה עם המרכז והימין, והמליץ למחלקת המדינה כי ארצות הברית תפעל לחזק את הגורמים הנוטים בכירור לשיטה הפוליטית המערבית החופשית ולמדיניות 'חברתית כלכלית צודקת' באמצעות הצהרה על הכרה דה יורה כעת, או לכל הפחות הבטחת מלווה כספי, כהוכחה ברורה למפא"י שראוי לה לבטוח בארצות הברית. אבל מחלקת המדינה תבעה מישראל להסיג את צה"ל אל הקו ששרר לפני מבצע יואב,

54 מקדונלד למרשל, 19.8.1948, *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, V: The Near East, South Asia and Africa*, Washington 1976, Part II, pp. 1326-1327 [ההדגשה שלי]. ראו גם Michael J. Cohen, *Truman and Israel*, Berkeley 1990, pp. 240-274; Zvi Ganin, *An Uneasy Relationship: American Jewish Leadership and Israel, 1948-1957*, Syracuse, NY 2005, pp. 158-163

55 תזכיר מרשל לטרומן, פרו"ס, שם, 30.8.1948, עמ' 1359; שם, 8.9.1948, עמ' 1380.

56 מקדונלד לטרומן, 12.9.1948, שם, עמ' 1392-1393; מרשל למקדונלד, 17.9.1948, שם, עמ' 1408.

57 טרומן לווייצמן, 29.11.1948, שם, עמ' 1634.

בהתאם להחלטת מועצת הביטחון ב־16 בנובמבר, בתמורה לנכונות מועצת הביטחון לשקול את קבלת ישראל לאו"ם טרם מועד הבחירות.⁵⁸ על רקע האולטימטום שהגישה ארצות הברית לישראל, להסיג את כוחותיה מסיני בשלהי דצמבר, וההיענות הישראלית, שב והציע מקדונלד למרשל ב־5 בינואר 1949 כי כאיזון לצעד הזה ועל מנת למנוע פגיעה במפא"י בבחירות ישקול להעניק מידית הכרה דה יורה או לפחות לאשר את ההלוואה.⁵⁹ ההכרה דה יורה הוענקה לבסוף רק שישה ימים לאחר הבחירות. ברם לאחר שנציג מיוחד של מחלקת המדינה סמואל קלאוס (Klaus) הפיג את החשש האמריקני שישראל היא 'מדינה אדומה', פורסמה ב־19 בינואר הודעת 'הבנק ליבוא ויצוא', שבבעלות ממשלת ארצות הברית, על מתן הלוואה בסך מאה מיליון דולר לישראל לצורכי פיתוח כלכלי וציבורי. יממה קודם לכן הודיע שר החוץ ארנסט בוויין בפרלמנט על כוונת בריטניה לשחרר את אחרוני העצורים בקפריסין.⁶⁰ ההלוואה והשחרור תוארו בדבר כעדות להיעלמות 'הפקפוקים האחרונים ביציבותה הפוליטית והכלכלית של המדינה היהודית', אך נחשבו למסייעים למפא"י ימים ספורים לפני הבחירות. מאמר המערכת בעל המשמר כינה את הצעדים הללו: 'התקפה של ידידות' וביטוי לאפשרות כניעת ישראל לכוחות האימפריאליסטיים. בחרות נשבעו כי 'מזימת ההתערבות הזרה תופר!', ובמעריב נחפו עורכו עזריאל קרליבך לפסוק את פסוקו כשמטעמי 'עצמאות' הוא התקשה להשתחרר מן הנוסח הגבאי הגלותי: 'הכסף הזה ניתן למדינות ריבוניות בתורת שוחד', ולא משנה מה יעשה בו, 'שוחד – נשאר שוחד'.⁶¹

מלחמה ושלום במערכת הבחירות

תפקיד חשוב מילא הארץ בחשיפת הזיקה בין המשבר במדיניות החוץ, שפרץ עם בריטניה בעקבות הפלת המשת מטוסייה על ידי חיל האוויר במוצאי מבצע 'חורב' בנגב ב־7

58 מקדונלד למרשל, 20.12.1948, שם, עמ' 1674-1676; פגישת אליהו אפשטיין עם פקירי מחלקת המדינה, 21.12.1948, שם, עמ' 1678-1679. לאחר קום המדינה הגישה ישראל בקשה להלוואה כספית מארצות הברית. וייצמן לטרומן, 26.5.1948, Aaron Kleiman (ed.), *The Letters and Papers*, of Chaim Weizmann, XXIII, Jerusalem 1980, pp. 128-130; אליהו אילת, מבעד לערפל הימים: פרקי זכרונות, ירושלים 1989, עמ' 114-121.

59 מקדונלד למרשל, 5.1.1949, *The Near East, South Asia, and Africa*, Washington 1977, pp. 614-615. ראו גם בני מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, תל אביב תש"ע, עמ' 394-399.

60 הערת העורך, פרו"ס, שם, עמ' 681; יומן בן-גוריון, 25.11.1948, אמב"ג, Uri Bialer, *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948-1956*, Cambridge 1990, p. 208.

61 מ"ד (מערכת דבר), 'דבר היום', דבר, 21.1.1949, 'התקפה של ידידות', על המשמר, 21.1.1949; 'הבוחר העברי יוכיח בגרותו', חרות, 23.1.1949; ע' קרליבך, 'יומן המערכה: מפרעה אמריקנית', מעריב, 20.1.1949.

בינואר, לבין הלך הרוח הפנימי בהתקרב מועד הבחירות לאספה המכוננת, שכן ההרגשה הרווחת הייתה שעם הגשת רשימות הבוחרים מתחילה בפועל מערכת הבחירות.⁶² העיתון, שהליך תחילה על היעדר 'נושא מרכזי' במערכת הבחירות, שינה את דעתו כעבור יומיים והצביע בחדות על הפערים בתחום המדיני בין מפא"י, מפ"ם וחרות. מנחם בגין טען בנאום בפתח תקוה ש'הברירה היא עבדאללה ובאווין על יד פתח תקוה או אנו על הירדן'. בנאום בחירות ברדיו הכריז משה סנה כי מטרת מפ"ם היא גירוש הפולשים מן הארץ כולה עד לירדן ו'הקמת מדינה ערבית דמוקרטית ועצמאית' עם איחוד כלכלי, ברוח החלטה 181 של עצרת האו"ם וכאילו לא אירע דבר על אדמת ארץ-ישראל כ-1948. ב-30 בנובמבר 1948 נשא דברים מזכ"ל מפא"י אהרנוביץ במרכז המפלגה על האסטרטגיה שתנקוט המפלגה במערכת הבחירות. הוא קבע כי זירת מדיניות החוץ היא תחום שבו 'המפלגה חייבת לעבור להתקפה'. הנסיבות שנוצרו בשבוע השני של ינואר 1949, עם סיום הקרבות בדרום ותקרית המטוסים, אפשרו להקרין תקיפות ישראלית בזירה הבינ-לאומית וסייעו להבשלת מצב נוח למפא"י בהתקרב מועד הבחירות. הרגיעה בשדה הקרב התחדדה עוד יותר עם היפתח דיוני שביתת הנשק בין ישראל למצרים כ-13 בינואר, שהוכתרו בכותרת בעלת משמעות היסטורית מרשימה בדבר: 'נפתח מו"מ ישיר ראשון בין יהודים וערבים'.⁶³ מכלול הנסיבות המדיניות-צבאיות-דיפלומטיות הללו, שאין כל סיבה להניח שהייתה להן זיקה כלשהי ל-25 בינואר וששרתוק סבר כי 'צדקה עשה שר האומה שזימנן לעת ולעונה אחת', הניחו את המסד לקביעתו הנחרצת באחד מהמזוהרים שבנאומי הפוליטיים, במועצת מפא"י שכונסה ב-12 לחודש: 'לא השאלה "מה יאמרו הגויים" צריכה ללוות את השיקולים המדיניים שלנו, אלא השאלה הפשוטה מה נאמר אנחנו'. שרתוק קבע כי ההכרעה העומדת לפני הבוחרים היא אם פניה של ישראל כעת הם למלחמה או לשלום. לא שלום כחזון נשאף או מלחמה מחוסר מפלט אחר, אלא אם 'היזמה המדינית צריכה להיות מכוונת לחידוש הקרבות, להמשך מסע הכיבוש, או שהיא צריכה להיות מכוונת לחתירה לקראת שלום'.⁶⁴

הארץ הזדרז לתהות על גילוי הלב של שרתוק ועל בחירתו להעמיד את שאלת 'השלום או המלחמה' במוקד מערכת הבחירות, שכן קשה לדעת אם צעדו יוסיף או יפחית את מספר הקולות שיינתנו למפלגתו: 'במידה שהלך הרוח של הציבור הוא, למשל, נגד השארת ה"משולש" והעיר העתיקה [בירושלים] בידי עבדאללה, יתכן ורבים

62 להרגשה זו ראו למשל, 'במערכת הבחירות', הצפה, 7.1.1949; 'במערכת הבחירות', חרות, 7.1.1949.

63 ישיבת מרכז מפא"י, 30.11.1948, אמ"ע; 'אין נושא מרכזי למלחמת הבחירות', הארץ, 10.1.1949; 'מאורעות מדיניות החוץ מטילות את רישומם על מסע הבחירות', שם, 12.1.1949; 'נפתח מו"מ ישיר ראשון בין יהודים וערבים', דבר, 14.1.1949. למשבר עם הבריטים ראו למשל מגוון מאמרי דיווח ופרשנות בעיתונים דבר והארץ, 9-13.1.1949; מרדכי בר-און, מכל ממלכות הגויים: יחסי ישראל ובריטניה הגדולה בעשור הראשון לאחר תום תקופת המנדט, 1959-1948, ירושלים תשס"ו, עמ' 45.

64 ישיבת מועצת מפא"י, 12.1.1949, אמ"ע; 'אמן הניסוח על במת מפא"י', ידיעות אחרונות, 13.1.1949.

מאלה שנטו להצביע בעד מפא"י יצביעו בעד מפלגות האופוזיציה רק בגלל עמדתה הפשרנית של מפא"י בשאלה זו'. בעיתון דיווח כי 'מעניין שבצמרת מפא"י בטוחים ברצונו של הציבור בשלום לאלתר'.⁶⁵ חרות ומפ"ם, שאחזו בהשקפה מדינית מנוגדת לקו של מפא"י, יצאו לגונן על עמדתן בלהט. בגין דימה את ההידברות עם המצרים ברודוס ל'שיחות מינכן' שניהל ב-1938 צ'מברליין עם היטלר, שינן כי 'חכמינו אמרו שמטעמי שלום מותר ללכת להלוויה גויית' בשעה שברודוס 'הולכים עכשיו להלוויה יהודית' והצהיר כי 'אפשר לקום עוד היום ולרשת את הארץ'. מנגד הגיב סנה ואמר כי בכוננת מפ"ם 'לגשור גשר בין שני חלקי הארץ מתוך סיכוי להגיע בעתיד לשלמות הארץ בדרך של אחוות עמים', לעומת 'תהום החלוקה' המרחיקה את 'הסיכוי של שלמות הארץ' שבה דוגלת מפא"י. כעבור ימים אחדים כבר השתמשו במפ"ם מלומר מה יהיה גורל הגדה המערבית וזאת במגמה לטשטש את תמיכתה בהקמת מדינה פלסטינית בגדה המערבית וכדי לחמוק מהאשמה שהטיחו כלפיה מתנגדיה כי היא מוכנה לשפוך דם יהודים למען העברת השטח מערבים לערבים. אלון תמצת את גישת מפ"ם: 'שלום? ברצון רב – עם תושבי הארץ, עם פולשים – לא!'. מפ"ם וחרות כאחת טענו כי דרכן – שהמשותף לה הוא הוצאת הצבאות הזרים מארץ-ישראל המערבית והימנעות מניהול שיחות שלום ברודוס בהתבסס על המצב השורר כרגע בשטח – תבטיח 'שלום אמת'.⁶⁶ העיסוק בענייני מלחמה ושלום עמד במוקד מערכת הבחירות ערב הכרעתה ונודעה לו חשיבות יותר מאשר לכל נושא אחר שעמד על סדר היום. הוא נבע ישירות מהוויית התקופה והגיע לשיאו בסדרת עצרות המונים שהתקיימו ברחבי הארץ בסוף השבוע של 14-15 בינואר. לביל ישישי נהרו כחמשת אלפים איש לקולנוע 'אסתר' ולרחבת כיכר דיונגוף הצמודה לו בתל אביב כדי להאזין (ישירות ובאמצעות רמקולים) לנאוניהם של יצחק שדה, יגאל אלון ויעקב ריפטיין. אין פלא שבפי כול הודגש כי ליל השבת והשבת עמדו בסימן הופעתם של 'התותחים הכבדים' – הכינוי הנפוץ לבכירי הפוליטיקאים שהופיעו באותה עת באספות עם משלהם ברחבי העיר, ובהם בן-גוריון, שרתוק, בגין ורוקח.⁶⁷ החשוב שבנאומים הללו היה של בחיר מפקדי צה"ל במלחמת העצמאות, מפקד חזית הדרום אלון, שבמכת לאחור אפשר לומר שדבריו באותו מעמד חרצו את עתיד הקריירה הצבאית והפוליטית שלו גם יחד:

65 'על הבוחרים להכריע אם להמשיך במלחמה', הארץ, 13.1.1949.

66 משה סנה, 'שאלות מול שאלות', על המשמר, 14.1.1949; 'איזה שלום?', שם; 'המוני עם בעיר ובכפר שמעו דבר מפ"ם לחייל ולאישי העבודה', שם, 16.1.1949; 'מלחמה ושלום במסך עשן', שם, 20.1.1949; 'מנחם בגין באסיפת אלפים בת"א ביום שבת', חרות, 16.1.1949; 'האופוזיציה משיבה לשאלת שרתוק בדבר השלום או המשך המלחמה', הארץ, 16.1.1949; 'החלטות מפ"ם בענין תנאי השלום', דבר, 18.1.1949.

67 'שבת של בחירות', דבר, 16.1.1949; 'האופוזיציה משיבה לשאלת שרתוק בדבר השלום או המשך המלחמה', הארץ, 16.1.1949; 'תעמולת הבחירות מתקרבת לשיאה', הבקר, 17.1.1949.

הישגינו בשדה הקרב לא באו לנו בזכות נסים, ואף לא בזכות גאוניות נאפוליונית של מישוה, אלא בגלל זה שקולקטיב שלם הפך להיות מנהיג של עצמו. הנצחון אינו פרי לא של שרים ולא של מצביאים; הוא נצחונם של חיילינו, נצחונם של העם, של התנדבות מלמטה למעלה, של תחושה בריאה שהקדימה את התבונה המדינית ובאה במקום הרבה דברים: אימונים, נשק, ציוד.⁶⁸

התחושה הבריאה יוחסה בפועל ליצחק טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד, שגיבויו היה קריטי בימי ייסוד הפלמ"ח וגיבוש צביונו, וכעת היה בבחינת נוכח-נפקד במערכת הבחירות, שכן הוא השתמט מפעילות ציבורית אף שעמד בראש רשימת מפ"ם. בהיעדר 'הגב הפוליטי' של מנהיג התנועה, נחשף אלון להתקפות אישיות חריפות בעיתונות. בדבר תהו שמא 'דמות הצבא' שרואה מפ"ם בעיני רוחה היא 'שכל קצין יהיה כמו גנרל סיני או מכסיקאני, ויעשה לו מדיניות בשביל עצמו ובשביל מפלגתו'. בעקבות התיאור בעל המשמר, שלפיו אלון 'הסמיק כשושנה' כשריפטיין תיאר את מעלותיו לפני הקהל בקולנוע אסתר, לעגו בחרות שמא בכוונת מפ"ם להפוך את מפקדי צה"ל ל'פין-אפ גירל' – כאותן יפהפיות בכגדי ים שהתנוססו לראווה בדפי ג'ורנלים הנפוצים בקרב חיילים בצבא האנגלי והאמריקני.⁶⁹ חמורה מזו, מבחינת הקריירה של אלון, הייתה הנזיפה שהשמיע בן-גוריון בישיבת המטכ"ל, ושאותה הנחה הרמטכ"ל יעקב דורי להעביר לכל דרג המפקדים הבכיר בצבא (עד לרמת המג"דים). בן-גוריון פסק כי אף שלכל חייל ומפקד הזכות להשתתף במערכת הבחירות ומותר לו גם לבקר ולהשמיע את כל מי שירצה, הרי ש'אין מפקד צבא רשאי לדון באסיפות פומביות ולא פומביות על פקודות צבאיות שניתנו לו', גם אם הוא מדבר בכגדים אזרחיים. מעשה כזה הוא 'פגיעה חמורה בשלמות הצבא והפרה קשה של פקודת משטר ונוהג של המטה הכללי'.⁷⁰ בשבועיים האחרונים לפני מועד הבחירות השתתפו מפקד חזית הצפון משה כרמל, מפקד חטיבת 'גבעתי', שמעון אבידן, מפקד חטיבת 'הראל' יוסף טבנקין, שדה ואלון בכעשרה כינוסים פומביים של מפ"ם ותרמו תרומה נכבדה לתעמולתה. בד בבד גם שר הביטחון לא פסח משיקולים ממלכתיים על ההזדמנות להביע את דבר מפלגתו לפני מפקדים בצבא. בפגישה עמם למחרת הודעתו לפני המטכ"ל, התאוננו המשתתפים (זהותם אינה ידועה) כי 'בכמה יחידות חברי המפלגה מדוכאים על ידי הפיקוד ורבים

68 'המוני עם בעיר ובכפר שמעו דבר מפ"ם לחייל ולאיש העבודה', על המשמר, 16.1.1949; 'לא אכזבתי אתכם בעבר ולא אכזב אתכם גם בעתיד', הבקר, 16.1.1949 [ההדגשות שלי].

69 'לבוחר', דבר, 17.1.1949; 'י"פ, 'הם באים!', על המשמר, 18.1.1949; "'פין-אפ גירל'...", חרות, 20.1.1949. בחירת טבנקין לנטרל את עצמו במערכת הבחירות – הוא הופיע פעם אחת לפני פעילי מפ"ם ב-23 בינואר – אינה מפוענחת די צורכה. ראו כנרי (לעיל, הערה 26), עמ' 614-623; איל כפכפי, אמת או אמונה: טבנקין מחנך חלוצים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 114-116.

70 יומן בן-גוריון, 17.1.1949, אמב"ג; אניטה שפירא, יגאל אלון: אביב חלדו, תל אביב תשס"ד, עמ' 449.

נמצאים במצב של אנוסים'. בפורום זה התייחס בן-גוריון בבחירות חסרת תקדים כלפי עמדת מפ"ם בתחום המדיני: 'תמוה בעיני, שאנחנו ניהרג על הקמת מדינה ערבית בחלק של הארץ. לא! אנחנו לא מוכנים לזה!'. הוא פקפק אם אף מפ"ם מוכנה לכך וגרס ש'הם אומרים את זה מפני שהם בטוחים שהם מיעוט ושלא יצטרכו לקיים מה שהם אומרים, וחתם: 'אף חייל אחד, אף טיפת דם אחת, אף פרוטה אחת'.⁷¹

ימים של בחירות

'הבכורים שפסח עליהם המשחית, ראויים להיות כוהנים'. במילים אלה, שהוכתרו בדבר כסיסמת הכינוס, נפתח האירוע הפוליטי הפומבי החשוב הראשון שערכה מפא"י בפרוש מערכת הבחירות לאספה המכוננת ב-27 בנובמבר. זלמן רובשוב (שז"ר) שאמר מילים אלה, דיבר יידיש לראשונה בארץ, עד כדי כך חשוב היה לו שכ-500 באי כינוס העולים המחוזי של מפא"י, שהתכנסו באולם 'יפאור' (אלהמברה) שביפו, יבינו אותו. הוא נסחף מעט כשהכריז כי המפלגה רואה בהם את 'הממשיכים וממלאי מקומם של אנשי העליה השנייה השלישית', והשתבח: 'זכות גדולה היא זו, ויש לכם במה להתגאות'.⁷² באותה שבת גשומה נקבצו אלפי אנשים לשלוש אספות בחירות נפרדות שהתקיימו באולמות בתי הקולנוע בחיפה. בבית קולנוע 'אוריון' הכריז אברהם גרנובסקי (גרנות), 'יושב ראש המפלגה הפרוגרסיבית, כי היום כל יהודי חייב להיות חבר במפלגה כלשהי, ובבית קולנוע 'מאי' הכריז אלימלך רימלט שהציונים הכלליים 'מהווים את מפלגת המרכז'.⁷³ לכאורה מערכת הבחירות יצאה לדרך בתנופה, ונגרשה בהכרזות רמות, כדרכם של נאומי בחירות, אך לבאי הכינוסים השונים נמצאה בעיקר הזדמנות לשהות כמה שעות יחדיו בימים של מלחמה ומזג אוויר חורפי.

עד מהרה התברר כי מערכת הבחירות לאספה המכוננת נפתחה בעצלתיים. נדמה היה כי בראשיתה היא התנהלה באווירה של אי-חשק מופגן, שבלשון התקופה התמצתה בתהייה 'האם כדאי כל ה"טראסק" הזה בשעה שבחורינו עדיין עומדים במשלטים'. שני מאמרים בולטים אפיינו את התופעה הנדונה. במאמר מערכת של הארץ, שפורסם ב-3 בדצמבר, צוין בסרקוזם כי מתוך ארבעת אלפי העולים שהגיעו ארצה שבוע קודם לכן רק שלושה היו בלתי מפלגתיים – התינוקות שנולדו על האנייה, 'ויש הרגשה מוזרה, שהישוב יחד עם מנהיגיו ממלט את נפשו אל השבילים הנהירים לו של מלחמת בחירות כדי לדחוק את הרגשת המשימה ההיסטורית האדירה המוטלת עליו'. הארץ דרש להניח ל'מאבק המילולי המשעשע' בדבר יתרונות הקפיטליזם או הסוציאליזם, שבלאו

71 יומן בן-גוריון, 18.1.1949, אמב"ג; 'המערכה הצבאית והמדינית' (מתוך דברים בכינוס בתל אביב), 18.1.1949, שם, חטיבת פגישות וכינוסים [ההדגשה במקור].

72 'הבכורים שפסח עליהם המשחית, ראויים להיות כוהנים', דבר, 28.11.1948.

73 'אלפי איש השתתפו ב-3 אספות בחירות שנערכו אתמול בחיפה', הארץ, 28.11.1948.

הכי לא ישנו את יחסי הכוחות הפוליטיים, ולהתמקד במשימה המשותפת של קליטה והתיישבות. מנקודת מבטו של עורך העיתון שהיה גם מדוברי המפלגה הפרוגרסיבית גרשום שוקן, ברשותם של אנשי היזמה הפרטית 'מצויים גם קלפים חזקים אחרים, מחוץ לקולות בבחירות' לצורך עיצוב דמותה החברתית-כלכלית של מדינת ישראל, עיצוב שהוצג בפי שוקן כאילו הוא חף מ'מטרות פוליטיות'.⁷⁴ כעבור שבוע כתב אחד מעורכי מעריב דוד לאזר, לרגל ביקורה בארץ של צירת ישראל במוסקבה: 'ה"יריד" מתחיל, עוד מעט תהיינה לנו בחירות, ומי כמוך יודע מה זה בחירות בישראל! אני על כל פנים מקנא בך, שאין לך זכות בחירה (כי לא הייתה בארץ בעת המועד שנקבע בחוק) [...] את מאושרת באמת – נואמי כל המפלגות יחד עם כל הפלאקטים והסיסמאות והכרוזים וההבטחות לגן עדן עלי אדמות – ידברו אליך כמו – אל העצים ואל האבנים. את לא בוחרת, אלא רק... נבחרת. מי ידמה לך, גולדה!'⁷⁵

ההרגשה הנשקפת משני המאמרים הללו, שלפיה הבחירות הן סוג של מותרות בנסיבות הקיימות, שמוטב היה בלעדיהן ומאושר דווקא מי שניצל מהתחככות יתרה בהן, עמדה בסתירה מובהקת להרגשת האושר שהביעו בר-רבה-האי ושפרינצק עת החלה והסתיימה עיקר מלאכת קביעת כלליהן במועצת המדינה הזמנית. הפער הזה הלך והתבטל בהדרגה במרוצת השבועות הבאים. ההתמודדות בבחירות הייתה על קולותיהם של שני קהלי יעד מרכזיים: העולים החדשים והחיילים. מבחינתן של המפלגות דובר בציבורים רחבי היקף, מוגדרים ואמורפיים בזמנית. העולים שהו במחנות קליטה או נמצאו בתהליכי מעבר אל מגורים זמניים או אל מגורי קבע באזורים שונים. חלק מהחיילים שירתו בחזיתות המלחמה וחלקם מילא מגוון תפקידים לוגיסטיים ותפקידי הדרכה. מה שברור הוא שגם החיילים וגם העולים היו פלח נכבד מאוכלוסיית המצביעים, ששגרת חייו היו-יומיים הופרה בעצמות משתנות והם חוו יותר מכל גורם אחר בחברה הישראלית המתהווה את טלטלות המלחמה והמעבר מיישוב למדינה. המתח בין ענייני השעה הפרוואיים, המעיקים על הבוחר ומשפיעים על אופן הצבעתו, לבין ההרגשה ההיסטורית של חיים בצומת הרה גורל בקורות היהודים בארץ-ישראל, התנקז יותר מכול אל שני הציבורים הללו. אהרנבוין תיאר את המצב במילים פשוטות: מצד אחד מחנות העולים 'מהווים גנרטורים של מרירות בלתי פוסקת', ומצד אחר 'בשום צבא לא טוב ולא קל לחייל'.⁷⁶ אחת הסוגיות המסקרנות במערכת הבחירות הייתה הכנת רשימות המועמדים של

74 'מיום ליום: מלחמת הבחירות ואפיה', הארץ, 3.12.1948; 'תכנון כלכלי – רצוי, אבל יש למנוע נצולו למטרות פוליטיות', יום יום, 8.12.1948; 'הקלפים של המפלגה "הפרוגרסיבית"', על המשמר, 12.12.1948; 200' טון נייר יציפו את קהל הבוחרים...', מעריב, 13.12.1948. ההתחכמות, שלפיה רק התינוקות שבאנחה זהותם המפלגתית עדיין אינה ידועה, נמנתה עם הבדיחות האופייניות באותם הימים. ראו למשל, 'תעמולת בחירות גם בעברית', מעריב, 4.1.1949.

75 דוד לאזר, 'שלום רב שובך!...', מעריב, 10.12.1948.

76 ישיבת מרכז מפא"י, 30.11.1948, אמ"ע.

המפלגות. הן היו תוצר של שידוד מערכות דרמטי שפקד את כל המפלגות חוץ ממפא"י וכן של הקמת שורת מפלגות חדשות. בבחירות התמודדו 21 מפלגות ורשימות. תהליך בחירת המועמדים שהתקיים במפא"י מדגים יפה את ייסורי גיבוש הרשימה; ייסורים שפקדו גם מפלגות אחרות. במפא"י הוקמה ועדת מינויים שבחרה את הרשימה. להבדיל מן העימות החרף שחולל בן-גוריון בעת קביעת נציגי המפלגה למנהלת העם, כאשר דרש למנות את גולדה מאירסון (מאיר) על חשבונו של רמז לאחת מארבעת נציגי מפא"י, עקב המחלוקת המוסדית והמדינית החרפה עמו, ולשם כך אף גייס את טיעון הסרק, מבחינתו, בדבר החיוניות 'ההיסטורית' של צירוף אישה לממשלה הראשונה,⁷⁷ הפעם לא תועדו דרמות אישיות. עם זאת בעת הצגת רשימת המועמדים לפני מרכז מפא"י הודה אהרנוביץ, שעמד בראש הוועדה, כי צורכי המפלגה אינם עולים בקנה אחד עם הצרכים של האספה המכוננת. הרצון להעניק כבוד, הוקרה והערכה לפעילים זה עשרות שנים בתלאות החיים היישוביים (כגון שלמה לביא, שמואל דיין, יוסף ברץ וצבי יהודה) לא חפף את הצורך להציג מועמדים המסוגלים לבצע עבודה פרלמנטרית לאורך זמן. לבטים לא היו כלל בנוגע לבכירי המפלגה ולסדר שיבוצם: בן-גוריון, שרתוק, קפלן, רמז, שפרינצק ומאירסון. ברם אין-ספור לבטים עוררה הכוונה לתת ייצוג לוותיקים, להתיישבות, לחברות, לעדות, לחיילים, לעולים, לפועלים, לשארית הפלטה, לבעלי מקצועות חופשיים, לאינטליגנציה, לסקטור המוניציפלי, לצעירים, למשפטים ועוד. בדיון במרכז מפא"י ערב הגשת הרשימה, הוטחו מכל עבר דברי ביקורת וטענות על קיפוחו של מגזר זה או אחר, איש-איש בהתאם למגזר שהשתייך אליו. איסרוזן, המזכ"ל לשעבר, הזהיר כי ברשימה המוצעת יש הרבה מדי אישים אינדיבידואליסטיים, ומשום שבמועצת המדינה כמה פעמים הצביעו חברים לפי מצפונם, הוסיף: 'אני מחשיב מאוד את מצפוני של חבר, אבל לא בהצבעה באספה המכוננת. שם אני בעד מצפון משותף קולקטיבי של הסיעה כולה'. הוא הזכיר את מה שהיה בבחינת 'סוד' גלוי באותם הימים, גם אם בחלוף העתים מצטייר הדבר בימינו כחידוש 'מודרני': 'הבוחרים מצביעים בעד מפלגה, וראשית כל בעד הראשון המופיע ברשימה'. עד כמה לא הופנם הליך החיים הפרלמנטריים אפשר ללמוד משתי הצעות תמוהות שהועלו בישיבה. יהודה ארז, עורך כתבי בכירי תנועת העבודה, הציע ש-120 המועמדים יסודרו לפי סדר האלף-בית, בן-גוריון יוצב ראשון ושרתוק אחרון, ולאחר הבחירות יוחלט מי יישאר ציר באספה המכוננת ומי יתפטר. דוד הכהן, לימים יושב ראש ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, הציע שאנשי הצבא שייבחרו לא יתפטרו (מהצבא או מהאספה המכוננת, לפי בחירתם) לאחר הבחירות, אלא יסיפו לשרת ו'כאשר הם באים משדה הקרב' ישתתפו בדיוני האספה המכוננת. באי-נחת הודה אהרנוביץ ש'היו לי בחיי דברים רבים מאוד, הרפתקאות רבות, סבלתי מתאונה באוירון, השליכו אותי מרכבות, קפאתי פעמיים – אבל הרפתקה כזאת לא היתה לי...'. בה בעת

77 ישיבת מרכז מפא"י, 6.3.1948, שם.

הוא ציין כי 46 השמות הראשונים ברשימה נחשבים בעיני הוועדה ל'מקומות בטוחים'.⁷⁸ עם פרסום תוצאות הבחירות התבררה הערכה זו כמדויקת להפליא.

הגישה העקרונית שהציג בן-גוריון, כי ב-1948 התחוללה מהפכה בתולדות העם היהודי, באה לידי ביטוי חד בפתח מצע מפא"י: 'האספה המכוננת של מדינת ישראל מתכנסת לאחר המהפכה הגדולה שהתחוללה השנה בתולדותינו'.⁷⁹ בנאומיו בימי מערכת הבחירות השתמט בן-גוריון כמעט כליל מחשבונות עבר, וגם כשניהל אותם היה זה כשפניו מופנים אל העתיד. את החריף שבחשבונות בחר לנהל עם ההתיישבות העובדת. בן-גוריון תבע מחבריה לשנות את ערכיהם ואת 'חומות סין' שבהן הקיפו את עצמם, לזנוח את מה שהתאים 'לפני 40 שנה בחולדה ובדגניה', ולהעמיד בראש מעייניהם את קליטת העלייה: 'עד עכשיו היו כל העולים וכל עם ישראל בחינת רזרבה בשביל דגניה ומשמר העמק ועין חרוד ונהלל [...] כרגע מוכרחים להפוך את הקערה הזו על פיה. המשקים הקיימים צריכים לראות את עצמם כמשמשי העליה ומשרתי העם היהודי'.⁸⁰ לא רק כלפי ההתיישבות העובדת בא בן-גוריון בתביעות נוקבות. ראש הממשלה הדף את תביעת תא עורכי הדין במפא"י, שביקש כי ישולבו לפחות חמישה עד שישה משפטנים במקומות ראליים ברשימת המפלגה בכנסת, בנימוק שבבחירות העיקר הוא לתת נציגות לבוחר, ובו זמנית סבר שעל עורכי הדין 'יותר מאשר על כל חבר אנשים אחר במדינה' לטעת בקרב הציבור 'כבוד ויקר למדינה ולחוק, כבוד ויקר לעושי דבר המדינה וחוקיה, כבוד ויקר לשופטי המדינה ושוטריה'.⁸¹ נאומו המפלגתי האחרון של בן-גוריון במערכת הבחירות נישא לפני פעילי עדות המזרח ב-23 בינואר, ובו דיבר על הבדלי העדות. בן-גוריון הדגיש כי כשהוא וחבריו באו ארצה הם לא עשו כן כדי להיות פולנים, או רוסים או אשכנזים, אלא בגלל שלא רצו להיות כאלה. לצורך המחשה סיפר כי שמעון הכורדי, יצחק נרב התימני, יחזקאל ניסנוב מקווקז וישראל גלעדי האשכנזי שיתפו פעולה בטבעיות בהגשמת 'כיבוש השמירה' בסג'רה בימי העלייה השנייה. חשובים מדבריו של המנהיג היו דברי ישראל ישעיהו, שנאם לפניו וקרא להנהגת מפא"י

78 ישיבת מרכז מפא"י, 30.12.1948, 4.1.1949, שם. מקצת המתכונת שהציע ארו למפא"י לאמץ שררה בתנועת חרות. שם הפקידו המועמדים מכתבי התפטרות מראש. הדבר אפשר לבגין לקבוע את הרכב הרשימה לאספה המכוננת רק אחרי הבחירות. ראו ויץ (לעיל, הערה 8), עמ' 190.

79 'מצע הבחירות של מפא"י אל האספה המכוננת של מדינת ישראל', דבר, 24.1.1949. בן-גוריון ניסח את הטיוטה הראשונה של המצע, וקביעה זו פותחת את המצע שניסח. בן-גוריון, 'הצעת מצע', 9.1.1949, אמב"ג, חטיבת תכ"ב.

80 ישיבת מועצת מפא"י, 12.1.1949, אמ"ע [ההדגשה במקור]. יש זיקה ישירה בין נאום זה, כשהדי הידיות טרם שכלו, לבין נאום ה'בוש ונכלם' הידוע על התנועה הקיבוצית בכנסת ב-16.1.1950.

81 דברי בן-גוריון באספת בעלי מקצוע בתל אביב, 15.1.1949, אמב"ג, חטיבת נאומים ומאמרים; ישראל בר-שירה וארי אנקוריון למרכז מפא"י, 26.12.1948, שם, חטיבת התכתובות; בן-גוריון לתא עורכי הדין במפא"י, 5.1.1949, שם. בר-שירה ואנקוריון היו עורכי דין נודעים ומשפטנים בולטים בשורות מפא"י.

לתת לעדות המזרח 'לא רק שוויון אלא גם הרגשת שוויון', שהם נמצאים עמם יחד 'לא לא מחיצה'.⁸²

בשולי מערכת הבחירות, כעניין שהוא יותר בחזקת מצוות אנשים מלומדה של אנשים המתקשים להיפרד מעידן שפג מאשר חלק מובנה במציאות המשפיעה על הצבעת 'הוד מעלתו הבוחר' (הכינוי הנפוץ בעיתונות התקופה לאזרח העתיד להצביע), העלו פוליטיקאים ומפלגות את 'חטאי העבר' של יריביהם. הדימוי הכוחני של חרות הטריד את מנוחת אהרנוביץ, שגרס כי הם מנהלים 'הסתה שטנית' בקרב העולים ועדות המזרח, והגיע עד כדי הבעת חשש כי אנשי אצ"ל לשעבר יתערבו בכוח ביום הבחירות או יפגעו במוסדות מפלגות הפועלים. בן-גוריון השיב לו ש'כל ניסיון של שימוש בכוח ידוכא בלא רחמים'.⁸³ הלך הרוח הזה העיד על אוירת המתח ואי-הוודאות בנוגע להטמעת התהליכים הדמוקרטיים, שכן בפועל לא אירע מקרה כלשהו שחייב את התערבות המשטרה. ההתפלמסות בנושא 'מי גירש את הבריטים מן הארץ' אמנם הדהדה פה ושם בנאומי כמה מהדוברים משני צדי המתרס, אבל נכון לומר שהיא לא מילאה תפקיד מרכזי במערכת הבחירות.⁸⁴ אף ההשוואה, משכבר הימים, בין הרוויזיוניזם לפשיזם נראה שאיבדה הרבה מתוקפה. שימוש מעורר סלידה לצורכי הקנטה נעשה בעלון תעמולה בשם ניב החייל שהפיצה מפא"י בראשית ינואר ובו הוצגו זה לצד זה תמונות של בגין ומוסוליני כשהם מניפים יד לפנים תחת הכותרת: 'אותה צורה – אותו התוכן!'. מתחת לתמונות נרשם בהתאמה – 'ה'דוצ'ה' ו'המנהיג' בגין, ובנוסח העלון ביידיש, שהרי לא כל החיילים ידעו לקרוא עברית, נכתב: 'דער "דוטשע" ו'דער "פירער"'. בחרות ועמו על הפרסום הפוגעני, שהזכיר להם ימים עברו, שבהם כינה בן-גוריון את ז'בוטינסקי 'ולאדימיר היטלר', וכתנא דמסייע להם גייסו תצלומים של רמז ושל מאירסון שפורסמו בחודשים שעברו בדבר השבוע ובהם נראו השניים כשידם מושטת קדימה. אותו עלון עורר גם את זעמו של על המשמר, שהואיל לפרסם בעמודו הראשון את הקריקטורה המכפישה שבה נראית מפ"ם נועלת את שערי הארץ בפני יהודים ופותחת אותם בפני הערבים.⁸⁵ בקריקטורה כסוג של פורנוגרפיה פוליטית משולחת רסן נעשה שימוש גם בחרות ובעל המשמר נגד מפא"י – שם תוארו מנהיגיה כרוכבים על ראשי הפועלים ובן-גוריון הוצג כמבקש טרמפ בג'יפ שנוסעים בו בוויין ומרשל.⁸⁶ נראה

82 'כינוס ארצי של פעילי עדות המזרח במפא"י', 23.1.1949, אמ"ע, 52-1949-13-2.

83 יומן בן-גוריון, 16.1.1949, 22.1.1949, אמב"ג. על מקומם של ימים עברו בסדר היום של מערכת הבחירות השוו צחור (לעיל, הערה 8), עמ' 383; ויץ (לעיל, הערה 8), עמ' 201-203.

84 ראו למשל, דברי יעקב מרידור ב'קול ישראל', חרות, 11.1.1949; 'נאום שרתוק בכינוס חיילים בנתניה', דבר, 23.1.1949.

85 'ניב החייל', אמ"ע; 'על חודו של עט: הרמת ידיים', חרות, 14.1.1949; "ולאדימיר היטלר", שם, 16.1.1949; 'תעמולת בחירות הוגנת – נוסח מפא"י', על המשמר, 13.1.1949; 'ניבול עט של "ניב" מפא"י', שם.

86 'בשולי דברים', דבר, 18.1.1949.

אפוא שמלאכת ההשמצה ההרדית בעיתונות היומית ובכרזות על שלטי חוצות מילאה תפקיד בולט. בעל המשמר, שהתקנא במגוון הכרזות של תנועת החרות, שיערו כי היא מבקשת להוכיח שעדיין נותרה הפרוטה בכיסה 'מאז "הימים הטובים" של מעשי השוד הלאומיים' ברחובות תל אביב, ולזכר התנכרות הרוויזיוניזם להתיישבות התברכה עיתון השמאל על חשבון הטרקטור שהופיע בתחתית כרזת התנועה ובו נראה שער הניצחון בצורת האות חי"ת (שהתכתב עם שער הניצחון בפריז, האות בפתק ההצבעה והשאיפה לנצח בבחירות) והבהיר לקוראיו נאמני החקלאות כי זה הטרקטור היחיד של אצ"ל ומכיוון שלא ידעו מה לעשות בו, החליטו לשבצו בכרזה. במפא"י הביאו את הגיגי אב"א אחימאיר, שתואר כאחד ממנהיגיה הרוחניים של חרות, כי 'מוסוליני הוא האיש שהציל את המין האנושי', ובהסתמך על מגילת 'ברית הבריונים' – שממנה ציטטו כי 'העתיד הוא בידי קבוצות מהפכנים שבמחתרת ולא בידי ארגונים המוניים דמוקרטיים' – תהו מדוע בתנועה שאורי צבי גרינברג, מראשי ברית הבריונים, נמצא במקום השני ברשימתה, מדברים עכשיו על 'חופש אזרחי' ומופיעים כחסידי הליברליזם של המאה התשע עשרה. המסקנה שהוסקה בדבר, שלפיה אנשי אצ"ל חסרי חוש הומור, בטעות יסודה. בנאומו של בגין בקולנוע 'אביב' בעפולה התחצף לעברו אחד המפגינים שנקבצו להפריע לדבריו ושאל לאיזה משרה ימנה אותו אם ייבחר לראש הממשלה. בגין השיב לו באירוניה כי ימנה אותו לסדרן, ואז פרץ הקהל ב'צחוק אדיר', שכן התברר שהבחור היה סדרן באותו בית קולנוע.⁸⁷

ככלל, נאומיו של בגין עוררו סקרנות רבה ובדיווחי עיתון המפלגה הקפידו לציין כי לכל אחד מהם נקבצו אלפי אנשים (לשיאם הגיעו ערב הבחירות כשדווח על כ-16,000 אנשים בירושלים) שמילאו את האולמות ואת הכיכרות הסמוכות אליהם, והאזינו מרותקים תוך כדי הפגנת גילויי הערצה והתלהבות לדבריו. במפא"י היו העניינים יגעים יותר ורק יומיים לפני הבחירות נזכרו בדבר לגייס את 'זקני רחובות' שיעירו, לרגל נאומו של שרתוק במקום, כי ב-58 שנות קיום המושבה היא לא ידעה 'אספת המונים כמו זו', ולציין כי נאומו של בן-גוריון ביפו נחתם 'בשירה אדירה של "התקוה" שכמוה לא שמעה יפו מעודה'.⁸⁸ מערכת הבחירות הראשונה במדינת ישראל לא הציתה את דמיונם של בעלי המוזה בשדה השירה, פרט ל'אודה לחרות' שחיבר העיתונאי והמחנך שלמה סקולסקי, מעמיתיו של שלמה בן-יוסף, שהבטיח כי 'הפעם במלוא הקורדיים

87 'לבוחר', שם, 16.1.1948; 'לבוחר', שם, 18.1.1949; 'פרחי, המלחמה הקרה מעל הקירות', על המשמר, 23.1.1949; 'הרבה אהבה – הרבה שנאה', חרות, 20.1.1949.

88 'נאומו של מ' בגין בפתח תקוה', חרות, 11.1.1949; 'פגישת אחים נלהבת בין מ' בגין ואילי עולים חדשים באסיפת עם ביפו', שם, 14.1.1949; 'בגין נתקבל בגליל ועפולה במסע נצחון', שם, 17.1.1949; 'המונים עצומים מאזינים לדבר תנועת החרות', שם, 19.1.1949; 'ירושלים הבירה בסימן ביקור ראשי תנועת החרות', שם, 24.1.1949; 'מ' שרתוק בפתח תקוה וברחובות', דבר, 23.1.1949; 'קבלת פני ד' בן-גוריון ביפו', שם.

אָפּרֵט לֶךְ הַמִּנּוֹן' ובאחד מ־12 בתיו כתב: 'אָנִי – לְחֵרוֹת! הִנֵּה פֶּסֶל חֶדֶשׁ לֶךְ אֶקְיָמָה, / מִשֵּׁת אֶלְפֵי־אֶלְפִים הַגּוֹפּוֹת הַגְּלֵעַד יִזְדַּקֵּר, / עָלֵיו גְּדוּדֵי לוחֲמִים, סוֹעְרִים הֵם קְרִימָה, / יִרְעוּ עִם לֵהֵב הַמֶּרְדֶּ: – גּוֹרָה, צוֹרֵר! / שְׁשִׁים רְבּוּא חֵיל סְבִיבָם, כְּכּוֹבָשִׁים עוֹד אֲשִׁימָה / וּכְתֹכֶת: "חֵרוֹת יִשְׂרָאֵל" וּכְתָב אֵשׁ בּוֹ זוֹהֵר'.⁸⁹

מערכת הבחירות בצבא

סוגיות פוליטיות ומפלגתיות שהשיקו לעניינים צבאיים היו חלק בלתי נפרד מאירועי מלחמת העצמאות. מינויים, מהלכים צבאיים, כפיית מרות, שיקולים אסטרטגיים, מבנה הצבא, ראורגניזציה של היחידות ושיטות הלוחמה והאימון עוררו מחלוקת ופולמוס, שהירועים שבהם היו פיטורי ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה', 'מרד האלופים', האנייה 'אלטלנה' ופירוק מטה הפלמ"ח.⁹⁰ אין פלא שגם אל מערכת הבחירות לאספה המכוננת התנקז המתח שבין צבא לפוליטיקה, וזאת בעיקר נוכח העובדה שכ־100,000 חיילים שירתו בצה"ל ערב הבחירות. הם היו כ־20% מקהל בעלי זכות הבחירה (ולהם כמובן בני משפחה באזרחות). בפגישתו עם צעירי מפא"י ב־7 באוגוסט 1948, הגדיר בן-גוריון את 'כיבוש הצבא' על ידי מפא"י – משמע חינוכו ברוח דרכה המפלגתית הכללית לצבא אחיד של העם, למשענת של המדינה כולה ולנושא חזון הגאולה – כאחד משלושת יעדיה של המפלגה (לצד הפעלת המונים וטיפולח הדור הצעיר). באותו מפגש ציין שמעון פרסקי (פרס) כי לאסף שמחוני יש ניסיון קרבי יותר מאשר לכל מפקדי הפלמ"ח, אבל הוא רק סגן מפקד גדוד בפלמ"ח. בנובמבר 1947, כששב שמחוני לשירות פעיל בפלמ"ח, הוא מונה לסגן מפקד פלוגה והתלונן: 'חברינו בפלמ"ח עזבו המפלגה, כי ידעו שרק אז יקבלו פיקוד'.⁹¹

במפא"י התייחסו בחשש רב לבחירות בצבא. בישיבת לשכת המפלגה ב־28 באוקטובר קבע יחיאל דובדבני, ראש המחלקה לענייני צבא במפא"י, כי 'מצבנו בצבא קטסטרופלי – בצבא לא יצביעו בעד בן-גוריון. אם נטפל נוכל להציל את המצב'. איסרון ולוביאניקר היו פסימים פחות וסברו שחיוני לראוג שתובטח חשאיות ההצבעה בצבא.⁹² אהרנוביץ, חד לשון כמנהגו, גרס שחיוני להסביר לחיילים 'מדוע השמיכה שלא

89 שלמה סקולסקי, 'אודה לחרות', חרות, 21.1.1949. מאלף להשוות שיר זה, שחובר בהוד ובגאון, לשירו הפרובוקטיבי להכעיס של גבי דניאל (בנימין הרושובסקי) שלימים התפייט כי בן-גוריון סלל את 'דרך בורמה' לירושלים 'בעצמות נעים מן השואה'. ראו אניטה שפירא, 'היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב תשנ"ז, עמ' 75-76.

90 ראו למשל אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונתית, 1948, תל אביב תשמ"ה; יואב גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח: הכוח הצבאי כמעבר מיישוב למדינה, ירושלים ותל אביב תשמ"ו.

91 יומן בן-גוריון, 7.8.1948, אמב"ג.

92 ישיבת לשכת מפא"י, 28.10.1948, אמ"ע [ההדגשה במקור]. התייעוד של פעילות המחלקה לענייני

הגיעה בזמנה אינה צריכה לכסות את המדינה שהגיעה בזמנה ואת הציוד הצבאי שהגיע בזמנו' ושבוכותם נחל צה"ל את ניצחונותיו. דבריו ביטאו הרגשה נפוצה בקרב עסקני מפא"י המגויסים, כי כל ליקוי לוגיסטי שמתגלה מיד מנוצל בידי אנשי מפ"ם בצבא להכתמת שמו של שר הביטחון.⁹³ כעבור כמה שבועות הגיע החשש אל סף היסטוריה. אהרנוביץ הזהיר: 'צבא הגנה לישראל ניצח את הערבים ועלול לנצח את מפלגת פועלי ארץ ישראל'. הוא ציין כי הפיקוד הצבאי 'ברובו המכריע [...] נמצא בידי מפ"ם'. דוברבני הוסיף כי שלושה מתוך ארבעת מפקדי החזיתות הם אנשי מפ"ם (כרמל בצפון, צבי אילון בתיכון ואלון בדרום) ותשעה ממפקדי החטיבות (מתוך 14) הם ממפ"ם. דוברבני דיווח לעמיתיו כי לפני ישיבת הלשכה נועד עם בן-גוריון וביקש ממנו להחליף את ראש אגף כוח אדם בצה"ל (האלוף משה צדוק, הבלתי מפלגתי), ולדאוג שבמקומו יבוא 'איש המבין את העניין' והציע שבכל מטה חזית יהיו שני אנשים הנאמנים למפא"י. לדעתו האפשרויות היו 'לסמוך על נס או להזמין הנה [ללשכת מפא"י] את השרים שלנו יחד עם יעקב דורי ולנסות להציל משהו'. הצטרף אליו נוסוביצקי שקרא לזמן את שרי המפלגה וכן ארבעה-חמישה מ'מפקדים ראשיים בצבא' לישיבה רחופה של הלשכה. ואז פסק: 'אם דורי חבר המפלגה, הוא חייב לבוא לישיבת הלשכה'. לעומתם איסר בן-צבי, המומחה לענייני ביטחון של חבר הקבוצות, צינן את התלהמות אנשי המנגנון וכבקי בתוצאות עימותי החודשים הקודמים בנושא מינויים בפיקוד הבכיר, אמר: 'אני לא מתאר לעצמי שאתם מתארים לעצמכם, שלקראת הבחירות נצליח לשם הבחירות לשנות את פיקוד הצבא. לו היה לבן-גוריון הרצון הטוב ביותר בעניין זה וכן הדבר לדורי, לא היו מצליחים בכך'. לוביאניקר הבהיר כי למפא"י יש אינטרס שתתנהל פעילות הסברתית בתוך הצבא ויש לאפשר לפוליטיקאים להופיע לפני החיילים. הוא גער בדוברבני המצייר את 'המצב השחור' של המפלגה בצבא, שהגיע עד כדי הבעת חשש שמא מפקד פלוגה או מחלקה המזוהה עם מפ"ם עלול לדאוג שהחיילים לא יגיעו להצביע בגלל מטלה ביטחונית מזדמנת. הישיבה הסתיימה ללא החלטה קונקרטית. מסיכום הדברים של אהרנוביץ – 'בעניין הצבא עומדים אנו בפני קיר אטום. דבר כזה מעולם לא קרה לנו' – אפשר ללמוד על מידת הנכונות ששררה גם בקרב עסקנים בכירים במפא"י לשקול שיקולים מפלגתיים ופוליטיים, שאין להם ולא כלום עם עניינים מקצועיים ודאגה לאיכות הפיקוד הצבאי בעיצומה של המלחמה. הדבר עומד בניגוד למגמה המקובלת במחקר, המבכרת להבליט ממד זה כסוג של נגע שפשה במפ"ם דווקא.⁹⁴ במר לבו התרה אהרנוביץ: 'אין להשלים עם אפשרות כזו שהבחירות לאספה המכוננת של מדינת ישראל תוכרענה על

צבא במפא"י לא אותר.

93 ישיבת כינוס מרצים של מפא"י, 7.11.1948, מ"ל, IV-406-107; 'מסיבת [דיון] חברים [במפא"י] – ציביליים וחיילים', יומן בן-גוריון, 8.11.1948, אמב"ג.

94 ישיבת לשכת מפא"י, 23.11.1948, אמ"ע. על בחישות מפ"ם בענייני ביטחון ראו למשל, גלבר (לעיל), הערה 90, עמ' 241-243, ועוד.

ידי מפלגה אחת אשר בתוקף מסיבות מסוימות, הגיעה לשליטה מכרעת בשלבי פיקוד שונים, ומנצלת זאת לטובתה היא ולרעת אחרים. הוא תבע שמשדר הביטחון ינקוט אמצעים שיבטיחו שוויון בניהול מערכת הבחירות בצבא.⁹⁵

ברוח האמורה תיעד בן-גוריון ביומנו ב-15 בדצמבר מידע על פגישה של דובדבני ואריה בהיר (חבר קיבוץ אפיקים ומנציגי מפא"י בוועדת הבחירות המרכזית) עם הרמטכ"ל, שבה דנו על מינויים במסגרות צבאיות שונות, לאחר שיומיים קודם לכן הם שוחחו על הנושא עם שר הביטחון,⁹⁶ ואפשר להניח כי לא היה זה מקרה יחיד או חריג. גם בהקשר של העניינים שנזכרו לעיל, ולא רק בהקשר ה'ממלכתי' ושל הרצון להקים צבא אחיד ומקצועי שתדיר במחקר נהוג לייחס לבן-גוריון, ראוי לראות את דבריו בפגישה עם מפקדי החזיתות והחטיבות בצה"ל ב-27 בנובמבר כי בבחירות לאספה המכוננת 'זכות החייל כזכות האזרח – אבל הוא נתון למשמעת, ועל המפקדים להימנע מכל לחץ וכפיה גלויה או מוסווית'. הוא אף איים לשלוח קצינים שיפקחו אם נעשה שימוש לרעה בסמכויות פיקוד בענייני בחירות. בנושא הנדון וגם בדיונים בהקשרים אחרים ובפורומים שונים הקפיד בן-גוריון להבליט את מעלת ההקפדה על החוק כנעלה מכול, וראוי להעניק ערך ייחודי לבחירתו לנהוג כך.⁹⁷ עם זאת נכון לזכור כי האינטרס המפלגתי הרחב לא היה זר לו בלשון המעטה. בן-גוריון האמין שיש הגזמה בנוגע 'להשתלטות' מפ"ם על הצבא שמנה כ-100,000 איש, והעריך כי הרבר נכון בעיקר בנוגע לחיל הרגלים, שמנה כרבע מן הכוח הלוחם (27,375 חיילים), ולחיל התותחנים (3,958 חיילים), אך לא בנוגע לשאר היחידות. הוא פסל את הצעת אהרנוביץ שמפא"י תיזום ועידה של חיילים בנימוק 'כי פירושו ארגון מפלגה בצבא',⁹⁸ אבל סביר שמה שהטריד את מנוחתו, לפחות באותה מידה, היה החשש ממתן לגיטימציה למפ"ם לבצע מהלך דומה.

הרגישות בנוגע להצבעת המשרתים בצבא, שמקצת ממנה נגלה בהלך הרוח הפסימי למדי שפשט בקרב פעילי מנגנון מפא"י עקב הרגשתם כי הם נמצאים בעמדת נחיתות בסיסית במגזר אוכלוסייה זה, שנתפס כבלתי נגיש מבחינתם, נחשפה במלוא עוזה במהלך הבירורים בנוגע לדרכי ניהול התעמולה בצבא, לסדרים הטכניים של ההצבעה בו ולמתכונת השתתפותם הסבילה והפעילה של חיילים וקצינים במערכת הבחירות. בעקבות פניית ועדת הבחירות של מועצת המדינה הזמנית לרמטכ"ל בנושא סדרי ביצוע הבחירות בצה"ל, מינה בן-גוריון ב-22 בספטמבר ועדה בראשותו של יזהר הררי. על

95 מתוך יומנו של הח' ז' אהרנוביץ, 12-19.11.1948, מ"ל, 104-127-228-IV.

96 יומן בן-גוריון, 13.12.1948, 15.12.1948, אמב"ג.

97 שם, 27.11.1948. לראיית החוק כרכיב מכריע בגיבוש הממלכתיות בנוסח הבן-גוריוני ראו למשל, ניר קינדר, ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון, קריית שדה בוקר וירושלים תשס"ט, עמ' 87-125.

98 יומן בן-גוריון, 18.12.1948, אמב"ג.

הוועדה הוטל להציע למשרד הביטחון כיצד לנהוג בנוגע לתעמולת הבחירות בצבא ולהשתתפות חיילים וקצינים במערכת הבחירות. בכירורי הוועדה השתתפו גם חברי המטכ"ל, שלמה שמיר וצדוק וכן יוסף קרקובי (קריב), שעמד בראש המחלקה לתרבות במטכ"ל. כמה מחברי הוועדה, ובהם שני אנשי המטכ"ל, התנגדו לניהול תעמולה בצבא, בטענה שהדבר יחריף את היחסים האישיים, ירופף את המשמעת, יכניס ללא צורך אווירה של אי-אמון הדדי בין קבוצות חיילים שונות ובין פקודים למפקדים. לעומתם שאר חברי הוועדה תמכו בניהול תעמולה מוסדרת בצבא ובמתן אפשרות 'לנהל מלחמת בחירות גם במחנות'.⁹⁹

על רקע המחלוקת המוקדמת הזו בין אנשי המקצוע, הפעילים באופנים שונים במשרד הביטחון, הובאה הסוגיה לדיון בממשלה, בוועדת הביטחון של מועצת המדינה הזמנית ולבסוף להכרעה במליאתה. דורי ויגאל ידן, ראש אג"ם, התנגדו להופעת נציגי מפלגות בצבא, וזאת בניגוד לעמדתו של בן-גוריון. כך גם החליטה ועדת הביטחון לאחר דיון סוער בין משתתפיה, שבו נותרו נציגי מפא"י ומפ"ם ברעת מיעוט. בדיוני מועצת המדינה הזמנית ב-25 בנובמבר גייסו נציגי מפא"י, מפ"ם ומק"י את מיטב טיעוניהם הרטוריים: החייל היהודי הוא אדם בעל הכרה וממלא שליחות לאומית, החיילים אינם רובוטים, לא ייתכן לגרור גדר לפני רבבות אחים ואחיות העומדים במערכה, מדובר בפגיעה בזכויות אנוש, אסור להם לקרוא פלקטים כאילו שהם פראי אדם, 'הספר שמגלח אותי הוא אותו ספר כשהוא בא לחופש מהצבא ולא ייתכן שלא יהיו לו אותן זכויות שישנן לי', זו תקיעת טריון בין הצבא לאזרחים, וגם 'מדוע אתם לוקחים לעצמכם את האפטרופסות על צבא הגנה לישראל, שהוא ברובו שייך לתנועת הפועלים, מי נתן לכם את הרשות הזאת, את הזכות הזאת?'. את הכף הכריעה עמדתו הנחרצת של דוד צבי פנקס, הפרלמנטר המבריק של המזרחי שעמד בראש ועדת הביטחון והקשה: 'תתארו לעצמכם לאן תגיע אספת חיילים כשטוראי יצעק למפקד מפ"ם שינאם – "רד!"', ואיך ייראה בסיס צבאי שקירותיו גדושים סיסמאות נוסח "בגין רד!" "בן-גוריון רד" (אני משתמש ב"ביטויים פרלמנטריים"). זה יגרום ל'הרס המשמעת הצבאית, הווה אומר, הרס רוח הקרב שלו, הרס הצבא'. ברוח זו נאסרה תעמולת בחירות בעל פה במחנות הצבא ונאסר להדביק במחנות הצבא כל דברי פרסום של המפלגות (פרט למצע ולרשימת המועמדים בלוח שנקבע לכך). הרושם הוא שבן-גוריון תמך בתעמולה במחנות הצבא כמי שקפאו שד ובעיקר כדי להיראות כנענה לבקשות אנשי מנגנון המפלגה, שנשאו בעול מאבק הבחירות היום-יומי. הפעם, שלא כסוגיית הבחירה של עצורי קפריסין, שתק בן-גוריון בעת הפולמוס שהתלקח במועצת המדינה הזמנית. לעומת זאת נדחה ניסיונם של רימלט ויוסף ספיר, מהציונים הכלליים, ופנקס למנוע

99 בר-רב-האי ליעקב דורי, 17.9.1948, א"צ, 126/6127/1949; בן-גוריון ליוהר הררי (מההפגורסיבים), לשמעון וסרמן (מהפועל המזרחי), ליוסף יורעאלי (ממפא"י) ולברוך רבינוב (ממפ"ם), 22.9.1948, שם, 263/580/1956; הררי לבן-גוריון (דוח הוועדה), 4.11.1948, שם.

כליל השתתפות אנשי צבא בתעמולה משום שהם 'גיבורי העם ולא גיבורי מפלגה', או לכל הפחות להגביל את דרגת אנשי הצבא המשתתפים בתעמולת הבחירות עד דרגת רב סרן בנימוק שלבעלי דרגות גבוהות אסור 'לעסוק בפוליטיקה'. במקומה אומצה גישת בן-גוריון, כי חיילים וקצינים יורשו להשתתף בתעמולת הבחירות, בתנאי שלא ילכשו מדי צבא, שדרגתם לא תצוין ושהדבר ייעשה על חשבון זמנם החופשי.¹⁰⁰

כאופן יוצא דופן, בהשוואה למה שיקרה במערכות בחירות עתידיות, הותר הפעם לחיילים בשירות פעיל להיות מועמדים לאספה המכוננת, בהתניה שיופסק השירות של חייל שייבחר. נהרף על הסף ניסיון אחרון שעשה ציזלינג, בישיבת הממשלה ב-9 בדצמבר, לשנות את רוע הגזרה בטיעון שהמשמעת הצבאית בלאו הכי תוסיף לחייב את החייל שייבחר והוא ייוותר ככול לשמירת סודות צבאיים. בלעג בלתי מוסווה תמה בן-גוריון: 'האסיפה [המכוננת] תשב ימים רצופים, אם הוא מפקד גדוד, מי ימלא עבודתו? ימנו לו ממלא מקום?'.¹⁰¹ מפ"ם ומפא"י ניצלו את האפשרות לשבץ חיילים ברשימותיהן, כל אחת בדרכה. בשעה שבמפא"י נעשה ניסיון להבליט את נוכחות החיילים ברשימתה, מתוך כוונה שהם לא יהפכו לפוליטיקאים ובידיעה ששם רובם אינו נישא כפי כול, ברשימת מפ"ם הם שובצו במקומות לא רצויים, כאיתות שהם אנשי צבא שחפצים להישאר בו גם להבא (ואולי גם עלה חשש שמא מי מאישי הצבא הנודעים לא ישוב להתפטר ולחזור לחיי הצבא). ברשימת המועמדים של מפא"י לאספה המכוננת שובצו החיילים הבאים במקומות רצויים: משה דיין (10), חיים בן-אשר (11), שמחוני (12), יואל פלגי (13), יהודית שמחוני (27), משה נצר (29), אהרן רמז (104). לאחר הבחירות התפטרו מהאספה המכוננת דיין, שמחוני, פלגי ונצר. התפטרותם חוללה מעין צדק פואטי כשבמקומם נכנסו דבורה נצר, אמו של משה נצר, ובר-רב-האי, שהוביל את התהליך הפרלמנטרי בראשות ועדת הבחירות של המועצה המכוננת ושימש סגן יושב ראש ועדת הבחירות המרכזית. במפ"ם שובצו מהמקום ה-56 ואילך, בין היתר: שדה, אלון, כרמל, אבידן, ישראל בר, אורי ברנר ושרה ברוורמן.

כתחליף לתעמולה בעל פה שנאסרה, הותר לרשימות המתמודדות לשלוח אחת לשבוע (במשך ארבעה שבועות) כ-50 אלף פריטי תעמולה באמצעות המערכת המנהלית הצבאית. ב-20 בינואר 1949 פורסם גיליון מיוחד של עיתון צה"ל במחנה שבו הובאו מצעי המפלגות (הרשימות הערביות לא שלחו את מצעיהן ומצע 'רשימת הלוחמים', ששלחה את מצע לח"י, לא אושר לפרסום). החיילים הצביעו באמצעות פנקסי הזיהוי שחולקו להם ומספרם הצבאי. בצבא סודרו קלפיות בכמאתיים מקומות ברחבי הארץ

100 ישיבות ועדת הביטחון של מועצת המדינה הזמנית, 12.11.1948, 19.11.1948, 10.12.1948, א"מ, כ"435/11; ישיבות הממשלה הזמנית, 1.12.1948, 5.12.1948, 8.12.1948, 9.12.1948, שם; מועצת המדינה הזמנית, 16.12.1948, עמ' 39-43; שם, 25.11.1948, עמ' 15-28; מכתבי בן-גוריון לרמטכ"ל, 13.12.1948, 23.12.1948, אמב"ג, חטיבת התכתבויות.

101 ישיבת הממשלה הזמנית, 9.12.1948, א"מ.

ששהו בהם חיילים. ככל קלפי הצביעו מקסימום 700 חיילים כדי למנוע היווצרות תורים ארוכים מדי שעלולים לשבש את סדר הפעילות הצבאית. כל בוחר הצביע באמצעות מעטפה כפולה על מנת שאפשר יהיה להפריד בין הליך הזכאות להצבעה לבין ההצבעה עצמה.

אקדים כאן מעט את המאוחר ואביא את תוצאות הבחירות בצבא: רשימת הספרדים – 1,251 קולות, רשימת הלוחמים – 1,355 קולות, המפלגה הפרוגרסיבית – 2,106 קולות, מק"י – 2,488 קולות, הציונים הכלליים – 2,644 קולות, החזית הדתית המאוחדת – 5,644 קולות, תנועת החרות – 11,151 קולות, מפ"ם – 15,767 קולות, מפא"י – 31,158 קולות.¹⁰² במבט לאחור סיכם בן-גוריון את תוצאות ההצבעה בצבא, בהדגישו כי אף שמקובל היה במפא"י 'שהמפלגה מוחרמת בצבא', הרי שהוא לא האמין בכך ובפועל מפא"י קיבלה בקרב החיילים 40% מהקולות, שיעור הגבוה ב-5% מזה שקיבלה בסיכום הכללי של התוצאות. מכאן הסיק: 'העבודה שהתחילה בצבא לפני הבחירות צריכה להיעשות לא רק בקשר לבחירות'.¹⁰³

יום הבחירות והתוצאות

על פי הצעתו של בן-גוריון, החליטה הממשלה ב-19 בינואר כי יום הבחירות יהיה יום שבתון מלא. יום השבתון נקבע בעיקר בגלל הרצון להקל על הבעיות המנהליות שנתרו בחלוקת תעודות הזיהוי ובהגעת מצביעים באוטובוסים לקלפיות המרוחקות מאזורי מגוריהם. בכך נקבע תקדים, שנשאר בתוקף עד היום (מסיבות אחרות, כמוכן), ומבחינה היסטורית גם 'זכות' זו רשומה על שמו של בן-גוריון. נציגי המפלגות הסכימו ביניהם שגם בתי הספר ישבתו, לאו דווקא מחמת עיסוקי התלמידים והמורים, אלא מפני שבתי ספר רבים נועדו לשמש מקום לוועדות הקלפי. הקלפיות נפתחו בשעה 6 בבוקר ונשארו פתוחות עד 12 בלילה. גם כאן הכתיבה השאיפה לאפשר לכמה שיותר אנשים להצביע.¹⁰⁴ הבחירות שימשו קו פרשת מים באירועים הביטחוניים והמדיניים הדחוסים, שראשיתם בימי תנועת המרי העברי בשלהי 1945. הן סימנו את האות לראשית המעבר לימי שגרה של מדינה ריבונית, המניחה מאחור את ימיה המהפכניים (אף אם העלייה הגדולה, ההתיישבות המסועפת ומדיניות הצנע עתידים יהיו להעיד כי ימים מהפכניים

102 21.11.1949, דברי הכנסת, ג, עמ' 127. בן-גוריון השמיט מדיווחו נתונים של כאלפיים חיילים שהצביעו לרשימות הקטנות, שחלקן לא עבר את אחוז החסימה. פירוט נתונים אלה לא אותר. חישוב האחוזים מתעלם מהם.

103 ישיבת מרכז מפא"י עם באי כוח הסניפים, 16.3.1949, אמ"ע.

104 'הוצע להכריז שבתון ביום הבחירות', הארץ, 11.1.1949; ישיבות הממשלה הזמנית, 19.1.1949, 23.1.1949, אמ"מ. גרינבוים הציע לממשלה שביום הבחירות יוכרו על שבתון מאחת בצהריים, ובן-גוריון הציע בעקבותיו שהשבתון יחול 'כל היום כולו'.

חולפים בהדרגה). כהרגלו לפני הכרעות הרות גורל, גם הפעם חלה בן-גוריון, ומ-24 בינואר נשאר לשכב במיטתו.¹⁰⁵ ההרגשה הרווחת בחלקים נכבדים מן הציבור הישראלי בשלהי 1948 ובראשית 1949 הייתה שחסר מתח של ממש לקראת הבחירות. בהצפה נכתב: 'עלילות השנה האחרונה מתחו אותנו במידה שכזאת, שאין אפשרות להתלהב התלהבות גדולה לקראת ההתמודדות הציבורית הזאת. חיוורים הם הדיבורים הרמים לעומת המאורעות'.¹⁰⁶ אלא שלהבדיל משני המועדים החגיגיים הקודמים בקורות היישוב היהודי – 29 בנובמבר 1947 ו-14 במאי 1948, הפעם התברר כי בא יום חג כהלכתו, שאין הרוגים למחרתו. כשליח ציבור מחונן היטיב קרליבך לשרטט את טיבו של 'חג הבגרות הישראלית':

אנחנו הקרובים יותר מדי אל המעשה – איננו יודעים להעריך כלל, מה גדול החג הזה. אנחנו, התופסים את פתק הבחירות בידנו, לפי הוראות משרדיות וענייניות, נוטים לשכוח מה ערכה של פיסת נייר זו שאנו מחזיקים ביד. כמה דורות ועמים נהרגו ונחרבו על פתק זה – המונח היום לפנינו ערימות ערימות, חופשי לכל דורש. כמה מהפכות עברו על העולם, עד שהגיע להכיר בזכותו של כל אדם ואדם בעם לעצב את דמות שלטונו. מה רב המעשה שאנו מפגינים היום, כי קול אחד ושווה לנשיא ולצעירה שעלתה ארצה רק שלשום – שכולם שווים בזכויותיהם האזרחיות, שכולם בצלם אלוהים אחד נבראו, וכולם בני עם אחד שווים המה. [...] ואם לגבי כל אומה חג כזה הוא הישג עצום – לגבינו על אחת כמה וכמה. זו הפעם הראשונה בתולדות עתיק העמים הולכים בניו אל הקלפי – חופשים. זו הפעם הראשונה יכולים הם לחוש במעשה ידיהם ממש – מדינה יהודית מהי, מדינה המעניקה את כל הזכויות ליהודי באשר הוא יהודי.¹⁰⁷

דמעות, עיניים בורקות וברכת 'שהחינו' היו חלק בלתי נפרד מ'יום הבוחר' הישראלי הראשון. אווירת החג הייתה בפי כול.¹⁰⁸ במאמר המערכת של הארץ צוין כי שלא כמערכות בחירות קודמות בימי היישוב, הפעם לא ניכרו ההתמרמרות והמרירות המאפיינים לעתים קרובות את יום הבחירות. כמעיד, אולי מבלי משים על עצמו, טרח העיתון להוסיף כי 'גם מותחי הביקורת החריפים ביותר אינם מתעלמים בעומק לבם מנס מעשים כבירים' שהתרחשו בשמונת החודשים שחלפו מאז הקמת המדינה. הוא אף הודה סוף-סוף ש'ארגון הבחירות פעל למופת', אך עד כדי הודיה לאיש שבזכותו אירע הדבר

105 יומן בן-גוריון, 23-28.1.1949, אמב"ג.

106 שי"ן, 'מחנה מול מחנה', הצפה, 21.1.1949.

107 ע' קרליבך, 'יומן המערכה: החג', מעריב, 25.1.1949 [ההרגשה במקור].

108 ראו למשל, 'היום יבחר ישראל את בית המחוקקים הראשון', הבקר, 25.1.1949; 'דבר היום', דבר,

25.1.1949; 'סיכום המהלך בכללי: בגרות, אחריות, סדר מופתי, הרגשת חג', הארץ, 26.1.1949;

'הבחירות עברו באווירת חג ובהשתתפות עצומה', חרות, 26.1.1949.

לא הגיע.¹⁰⁹ במעריב בחרו לנהוג אחרת והודו בפה מלא לגיבורו של 25 בינואר 1949:

מרבית התודה בעד עריכת הבחירות הללו, המופתיות בסדריהן, מגיעה ליצחק גרינבוים. הוא ערך וסידר את כל אשר קיבל לידו במשרד הפנים בהתמדה ובנקיון כפיים נעלה. ועל הכל: המפקד והבחירות. הוא היה ידוע לכל כבעל אופי, כלוחם אמיץ. אבל הוא נתגלה לעין כל גם כמחוקק וכמארגן נפלא. ויש משום אירוניה טראגית בכך, שהבוחר שהלך לקלפי הזאת רק הודות לו – לא הביע לו את תודתו בתא הקלפי...¹¹⁰

להלן תוצאות הבחירות:

שם הרשימה	מספר הקולות הכשרים	הקולות באחוזים	מספר המנדטים
מפא"י	155,274	35.7	46
מפ"ם	64,018	14.7	19
החזית הדתית המאוחדת	52,982	12.2	16
תנועת החרות	49,782	11.5	14
ציונים כלליים	22,661	5.2	7
המפלגה הפרוגרסיבית	17,786	4.1	5
הספרדים ובני עדות המזרח	15,287	3.5	4
מק"י	15,148	3.5	4
הרשימה הדמוקרטית של נצרת ומחווה	7,387	1.7	2
רשימת הלווחים	5,363	1.2	1
ויצ"ו והתאחדות נשים לשיווי זכויות	5,173	1.2	1
התאחדות התימנים	4,399	1	1
הגוש העובד אלכתלה אלעאמלה	3,214	---	---
תנועת ז'בוטינסקי – ברית הצה"ר	2,892	---	---
רשימת חרדים	2,835	---	---
הגוש העממי הערבי	2,812	---	---
הפועלת והאישה הדתית	2,796	---	---
רשימת יצחק גרינבוים	2,514	---	---
הרשימה המאוחדת של פועלים דתיים	1,280	---	---
למען ירושלים	842	---	---
רשימת היהדות המסורתית	239	---	---

109 'מיום ליום: תעורת כבוד', הארץ, 26.1.1949.

110 'שיחות: שר הבחירה', מעריב, 27.1.1949.

ישראל בוחרת: הדרך אל הבחירות לאספה המכוננת

מספר בעלי זכות הבחירה לאספה המכוננת נקבע מבין התושבים שנרשמו במפקד האוכלוסייה ב-8 בנובמבר 1948. מבין 782,000 תושבי המדינה (713,000 יהודים ו-69,000 אחרים) נקבעו 506,567 בעלי זכות הבחירה. במגזר האזרחי היו 418,268 בעלי זכות בחירה, אולם כ-21,000 פנקסי זיהוי לא חולקו. בפועל השתתפו בבחירות כ-90% ממחזיקי תעודות הזיהוי. במגזר הצבאי הוכנו כ-90,835 פנקסי זיהוי, אך כ-5,000 מהם לא חולקו, והיו בערך כ-85,000 בעלי זכות בחירה בפועל, שמהם הצביעו כ-75,000 חיילים (כ-88%). בסך הכול הצביעו בבחירות 440,095 בוחרים, כלומר כ-87% מבעלי זכות הבחירה. מניין הקולות הכשרים היה 434,684 (5,411 פתקים היו ריקים או פסולים), והמודד למנדט היה 3,592 קולות.¹¹¹

בסכמו את תוצאות הבחירות לאספה המכוננת ואת תוצאות הבחירות להסדרות העובדים, שהתקיימו כמה שבועות לאחר מכן, קבע אהרנוביץ כי במקום 'להיכנס לג'ונגל' הניתוחים המספריים של התוצאות, נחוץ להתמקד בעיקר: התוצאות העניקו למפא"י הזדמנות היסטורית גדולה 'לקבוע את גורל מעמד הפועלים בארץ לדור שלם ולעצב את דמות המדינה לדור שלם'.¹¹²

בנאום שנשא ברדיו לאזרחי ישראל ב-24 בינואר, ערב הבחירות לאספה המכוננת, אמר בן-גוריון כי 'ציבור הבוחרים הם מניחי היסוד למדינת ישראל', והביע את תקוותו שהממשלה הנבחרת תוציא לאור, 'לזכר עולם', את ספר המצביעים 'למען ידעו בנינו ונכדינו וכל הדורות הבאים מי היו מייסדי המדינה ומעצבי דמותה הראשונים'.¹¹³ תקוותו לא מומשה עד כה, והוא נותר לברו – בניגוד למציאות ההיסטורית שידע להודות בה – לשאת בתואר 'האב המייסד'. מועצת המדינה הזמנית, הגוף הפרלמנטרי הראשון של מדינת ישראל, פעלה במשך 11 חודשים. קורותיה טרם זכו לדיון מחקרי שיטתי. נראה כי החשוב שבהישגיה היה הצלחתה להבטיח את המעבר, בהתאם לכללים דמוקרטיים, ממערכות שלטוניות וולונטריות למערכת משטרית חוקית ומתפקדת. צומת מכריע, ואולי אף גולת הכותרת במפעלו של גוף פרלמנטרי זה, היה התהליך שהביא לעריכת הבחירות לאספה המכוננת ב-25 בינואר 1949. קורטוב מן האווירה ששרתה על דיוני מועצת המדינה הזמנית במשך ימי קיומה תואר בעיתון חרות בלצון, שהכיל מידה רבה של אמת, בדבר החידוש הטמון בקיומה של הפרהסיה הפרלמנטרית בארץ-ישראל: 'בעבר, כשהיה בא עסקן ציוני מהגולה לביקור בארץ, הובילוהו פקידי הסוכנות לקיבוץ שיווכח במו עיניו כיצד חולבים פרות "בעלות הכרה מעמדית". ואילו עתה ממזהרים האורחים מחו"ל ל"פרלמנט" בת"א כדי לנשום אירה של מדינה עברית ממש... שם,

111 יומן בן-גוריון, 2.2.1949, אמב"ג; 'הודעה על תוצאות הבחירות לאספה המכוננת', עתון רשמי, מס' 49, 7.2.1949; 'נחתם פרוטוקול הבחירות', דבר, 7.2.1949; שנתון הממשלה: תש"י, תל אביב תש"י, עמ' 7-8.

112 ישיבת מרכז מפא"י עם באי כוח הסניפים, 16.3.1949, אמ"ע.

113 בן-גוריון, 'לעם ולצבא', 23.1.1949, אמב"ג, חטיבת תכ"כ.

מאיר חזן

הקפיד הכתב להוסיף, הם זוכים ממרומי הגלריה לצפות ב'ארמולקה' המתנוססת על ראשו של ורהפטיג 'שהיא בערך בגודל של מטבע בן 10 גרוש'.¹¹⁴
ב-14 בפברואר רשם בן-גוריון ביומנו: 'בשלוש הלכתי לבית כנסת ישורון לשמוע תפילה, כאשר הבטחתי אתמול להרב ברלין [מנהיג המזרחי]. זו לי הפעם הראשונה בארץ ישראל שאני נוכח בבית כנסת בשעת תפילה. בארבע נפתחה האספה המכוננת'.¹¹⁵

114 'מי ישאר ומי יעדר...', חרות, 16.1.1949.

115 יומן בן-גוריון, 14.2.1949, אמב"ג.